

A rabbi titulusról

3. oldal

Tudatlan generációk

8. oldal

KETTŐSLÁTÁS

A RABBI ÉS A PROFESSZOR

Talán akadnak, akik szerint a kettőslátás nem jó. Sőt. Nos, ők azok, akik nem ismerik a mi kettőslátásunkat. Ugyanis, akik hétről hétre velünk tartanak szerdánként délután hattól, azok már alig várják ezt a Kettőslátást, amikor rabbink, Frölich Róbert és Gábor György, az OR-ZSE professzora beszélget a Tanakh fejezeteiről, szépen, komótosan, alaposan, Dési János moderálásával. Bő bő három éve vágunk bele, s már a Bírák könyvének tartunk. Nem sietünk sehova – igyekszünk alaposan megbeszélni mindazt, ami egy-egy szöveghelyről eszünkbe jut. Kultúrtörténet, festmények, szobrok, régészeti leletek, regények és filmek idéződnek fel, aztán gondolatok arról például, hogy a keresztény hagyományokban minderről mit gondolnak. Biblia trip közösen, hétről hétre.

Kettőslátás, mert miként látja egy rabbi és miként egy vallásfilozófus? Akik velünk tartanak persze már megtapasztalták, időnként ez nem is kettőslátás. Legfeljebb, ha másfeles – mert nagyon sok dolgot hasonlóan látnak.

Az előadók úgy tűnik, kifejezetten élvezik ezeket a párbeszédet, egymást inspirálják, segítik a gondolkodásban – s kialakult egy olyan törzsközönség, amelyik kifejezetten addiktív lett, hétről hétre várja ezt a sorozatot. Kiváló azoknak, akik nagyon sokat tudnak ezekről a szövegekről, és kiváló azoknak, akik most akarnak minél többet megtudni, megérteni a bibliai történetekből

**Online a Zoomon lehet
hozzánk csatlakozni:
389 906 7799-es kóddal,
a jelszó: dohany**

A TARTALOMBÓL

Bordogi Zsuzsa: A narancsban fizetett jeruzsálemi templom és Putyin nyomulása	6
Bruck Irma: Tudatlan generációk	8
Deutsch Andor: Valóságért a moziba	10
Dávid Gyula: Elhagyott temetők Rákosmentén	13
Király Kinga Júlia: Kié Afrika? – A miénk!	16
Nagy Gabi: Fogunk-e táncolni még?	20
Tardos János: A Káli-medence zsidósága	23
Szentgyörgyi Zsuzsa: Emlékforgácsaim – Helén és Teréz I.	26
Kerényi Kata: Egy lassan eltűnő közösség utolsó pillanatai	28
Bodrogi Fűszeres Eszter: A tökéletes hummusz titkai	30

IMPRESSZUM

Pesti Sólet • A Dohány utcai körzet lapja • Címlapfotó: Dési János
Felelős kiadó: A Dohány Utcai Templomkörzet felelős elöljárója
Főszerkesztő: Dési János • email: pestisolet.lap@gmail.com • Megjelenik kéthavonta
Készült az Alapítvány a Dohány utcai Zsinagógaért támogatásával
Tördelés: Borgis-Prin Bt. • Nyomtatta a DePress Kft

A rabbi titulusról

Rabbi.

Mikor kiejtjük vagy meghalljuk ezt a szót, lelki szemeink előtt megjelenik egy ősz szakállú, csillogó szemű férfi. A templomjáró zsidók elsősorban saját vezetőjükre gondolnak, mikor meghallják e titulust. A nemzsidók e szó hallatán többnyire egy bölcs, öreg emberre asszociálnak. Vizsgáljuk most meg, hogyan is lett a “רב” (a.m. nagy, sok) héber gyök birtokos formája, a “רבי” (a.m. mestermester, szó szerint az én nagy/tudású/om) a zsidó vezető tiszteletet ébresztő titulusa.

Azt hihetnénk, hogy a legtekintélyesebb zsidó, Mózes már rendelkezett e ranggal. Nagyobbat nem is tévedhetnénk. A zsidó Bibliában egyetlen szereplőt sem illetnek a “rabbi” megszólítással.

A zsidó nép, a közösség vezetése nem véletlenszerűen szállt nemzedékről nemzedékre. A שלשלת הקבלה, a hagyomány láncolata adta a felhatalmazást a vezetésre. A Misna Ávot traktátusa így kezdődik:

משה קבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה

Mózes megkapta a Tórát Szinájon, majd továbbadta Józsuának. Józsu a véneknek, azok a prófétáknak, majd a próféták átadták a Nagy Gyülekezet férfiainak.

A Nagy Gyülekezet 120 tagból állott, próféták és bölcsek voltak a tagjai, és századokon át vezette a zsidó népet, meghatározva és megszabva a vallási kereteket, szabályokat, írásokat.

Noha a Nagy Gyülekezet férfiai mind kiemelkedő tudósok és bölcsek voltak, nem rendelkeztek a rabbi címmel. E megjelölés először a Misnában, a rabbinikus irodalom első írásos alkotásában bukkan fel, és innen veszi át a Talmud is. Hivatalos címmé nem lett, csak az i.sz. II. században, előtte e címet csak keveseknek adták meg. A Talmud Bava Mecia traktátus 85b-86a lapján olvassuk annak történetét, hogy még Smuél, a nagy tudós és orvos sem érdemelte ki a rabbi megnevezést.

הוה קא מצטער רבי למסמכיה ולא הוה מסתייעא מילתא א"ל לא לצטער מר לדידי חזי לי סיפרא

דאדם הראשון וכתוב ביה שמואל ירחינאה חכים יתקרי ורבי לא יתקרי
Rabbi Jehuda HáNászi megpróbálta (Smuél rabbivá) avatni, de nem járt sikerrel. (Smuél) azt mondta neki: Ne legyen dühös a Mester (hogy visszautasítom az avatást), de olvastam Az Első Ember könyvében, hogy a gyógyító Smuél bölcsnek fogják nevezni, de rabbinak soha.

A rabbinikus hagyomány monumentális alkotása, a Talmud, három megjelölést is alkalmaz. A három megnevezés más-más értelmet nyer, függően attól, hol értelmezik - A három megjelölés a következő:

Rabbi- e titulust az izraeli bölcsek alkották, akik a már nem működő Szanhedrin örökösei lettek, s így akár halálos ítéletet is hozhattak.

Ráv- a babiloni bölcsek megszólítása, akiket a saját diaszpórábeli anyaiskolájuk avatott fel, s így jogkörükbe nem tartozott a halálos ítélet meghozatala.

Rabban – a Szanhedrin feje, avagy a rabbinikus bíróság elnöke.

E három megjelölés elismertségbeli különbséget is hordoz. Srira gáon levelét idézi Nátán ben Jechiél a Széfer HeÁruch című könyve alef:31/ייבא/ részében, ahol ezt írja:

גדול מרב רבי וגדול מרבי רבן וגדול מרבן שמו

Nagyobb a Rávnál a Rabbi, a Rabbinál a Rábán, de a legnagyobb, akinek nincs semmiféle titulusa, csupán a neve. A gyakorlat is igazolta ezt az elméleti okfejtést (vagy talán a gyakorlatot figyelte meg éles szemmel Srira gáon?): Rabbi Akiva, Rábán Gámliél mind kiváló bölcsek és halhatatlan hírnevű mesterek voltak, de valamennyiőjüket elhomályosította hírnévben és az utódok általi tiszteletben a hivatalos titulussal nem rendelkező Hillél.

Ám térjünk vissza e kis kitérő után eredeti témánkhoz. A Toszefta Édujot 3:4 kissé más magyarázatot hoz:

מי שיש לו תלמידים קורין אותו רבי נשתכחו תלמידיו קורין אותו רבן

נשתכחו אלו ואלו קורין אותו בשמו

Akinek tanítványai vannak, azt rabbinak nevezik, akinek elfeledik a tanítványait, azt rabban-ként említik, s akinél még azok tanítványaira sem emlékeznek, azt szimplán a nevének említik.

Az eszmefuttatás kissé sántít, de mégis idéznünk kell. Kell, hiszen a nagyságot, amely évezredekken át fennmarad, a tudás birtoklásával és annak minél szélesebb körben való átadásával méri a Toszefta. Ebben az értelemben a titulus nem a kiemelkedő személyiségnek, hanem a kiemelkedő tudósnak-tanárnak jár.

A rabbi titulus elengedhetetlen feltétele volt az avatás. Elsőként Mózes avatja utódául Józsuát, amint azt Mózes IV. 27/22-ben olvassuk:

ויסמך את־ידיו עליו ויצוהו כאשר דבר יהוה ביד־משה

És a fejére tette a kezét, és felavatta őt, amiképp Isten szólott Mózes által.

E szokást hosszú időn keresztül nem gyakorolták, csupán megadták a jelöltnek a rabbi címet. A Rámbám Misne Tóra című munkája Hilchot Szanhedrin traktátus 4:2 írja le, hogyan is történt az avatás:

וכיצד היא הסמיכה לדורות. לא שיסמכו ידיהן על ראש הזקן אלא שקורין לו רבי ואומרים לו הרי את סמוך ויש לך רשות לדון אפלו דיני קנסות:

Hogyan avattak nemzedékeken át? Nem helyezték kezüket a jelölt fejére, csupán rabbinak szólították, és mondták neki,

hogy e perctől engedélyezett számára az ítékezés, akár pénzbüntetéssel járó ügyekben is.

Maimonidesz itt a Talmud Szanhedrin traktátus 13b lapját idézi, Ráv Ási álláspontját.

Az avatást három személy jelenlétében eszközölték, noha a Szanhedrin 14a leírja, hogy Jehuda ben Bava a római elnyomatás idején egymaga avatott fel öt tanítványt.

Noha a klasszikus avatási szertartás a római nyomás alatt megszűnt, Maimonidesz mégis úgy véli, meg kell őrizni a hagyományt, és a mesternek kell felavatnia a tanítványt. A Hilchot Talmud Torá 5:3-ban írja:

אבל לקבע עצמו להוראה ולישב ולהורות לכל שואל אפלו הוא בסוף העולם ורבו בסוף העולם אסור לו להורות עד שימות רבו אלא אם כן נטל רשות מרבו

...Hogy saját maga döntsön (haláchikus kérdésekben FR.), mestere székébe ülve, és feleljen minden hozzá intézett kérdésre, még akkor is, ha ő a világ egyik végén van, a mestere pedig a másikon, tilos, mindaddig, míg mestere életben van, hacsak nem ad neki a mestere engedélyt.

Az Encyclopaedia Judaica tanúsága szerint a korai középkorban a rabbi nem formá-

lis cím volt, hanem az elismerés és a tisztelet jele. A XIV. századig vallási döntéseket rabbinikus testület hozott, s csak e században vette át a testület helyét az egyfős rabbinikus autoritás. Barnard Rosenzweig *The Emergence of the Professional Rabbi in Ashkenazic Jewry* c. tanulmányában leírja, hogy a XV. századra már formális felavatás vált újra feltételévé a rabbiként történő elismerésnek.

Az Áruch Hásulchán, a XIX. századi Jechiél Michel Epstein haláchikus munkája Jore Déá 242:29-ben áll:

דעניין הסמיכה בזמן הזה כדי שידעו כל העם
שהגיע להוראה

A Szmicha (felavatás FR.) napjainkban azért szükséges, hogy az egész nép (azaz a közösség FR.) tudja, hogy méltó a tanításra.

A Talmud Szanhedrin traktátus 5a lapján olvasunk háromféle szmícháról (rabbinikus képesítésről FR.):

כי הוה נחית רב לבבל אמר ליה רבי חייא לר' בן
אחותי יורד לבבל יורה יורה ידין ידין יתיר
בכורות אל יתיר

Mikor Ráv Babilóniába ment, Rabbi Chijja megkérdezte Rabbi Jehuda HáNászit: az unokaöcsém Babilóniába megy. Taníthat ott? Taníthat. Ítélezhet? Ítélezhet. Dönthet az elsőszülött állatok felől? Nem dönthet.

Ma már csak az első két engedély releváns. Ennek fényében kétféle szmíchát különböztetnek meg. Az egyik, melyben csak ez áll: יורה יורה, a kóserság kérdéskörében való jártasságot igazolja, míg amelyikben ez: ידין ידין יתיר, nem csupán rabbiniként, hanem dájánként, azaz a Bét Din tagjaként is engedélyezi a működést.

Jegyezzük meg azonban, hogy ma már a rabbi feladatköre egészen más, mint akár százötven esztendővel ezelőtt volt. Ma már a rabbi nem csupán a zsinagógai beszédeiben tanít, de szervezett oktatási formában és intézményekben, közösséget vezet és szervez, képviseli

a nemzsidó közegben a zsidó közösséget, jótékonyági munkát végez. Az ő feladata, hogy felügyelje a közösség kóser voltát minden tekintetben. Sok helyen a rabbi vezeti az I.ten-tiszteletet, közreműködik az élet nagy eseményeinél, legyenek azok vidámak vagy tragikusak.

Megkerülhetetlen kérdés, hogy a rabbi fizetést kap. Tudjuk, ez nem volt mindig így. A Talmud bölcsei civil foglalkozást űztek, hogy meg tudjanak élni. Volt közöttük suszter, favágó, földműves stb. Elismerésül a közösség könnyített a finansziális terheiken, a tanítványok elvégezték a személyük körüli munkát, s ha rabbinikus feladataik miatt nem tudtak egy munkát elvégezni, kártérítést kaptak. A Rámbám maga orvosként dolgozott, rabbinikus munkájáért nem kapott fizetést.

Ám a körülmények változtak, a közösségek teljes munkaidős rabbikat igényeltek. A XV. századra a közösségek már megfizették a rabbikat, akik, ha kellett, a rabbinikus feladatokkal összefüggő munkákkal kiegészíthették a fizetésüket. Ezt az állapotot legalizálta a rabbiképző intézetek megjelenése. Ma már a rabbik jó része felsőfokú oktatási intézmények végzettje, akik feladataikat hivatásként élik meg. Ahhoz, hogy valóban méltó módon és minden erejükkel végezzék magasztos hivatásukat a hét minden napján és minden órájában, rendszeres és a megélhetésüket biztosító jövedelemre van szükségük, melyet immár fél évezrede mindig a közösség biztosít számukra.

Frölich Róbert, főrabbi

Raj Tamás és Sahn Imre rabbivá avatásukkor. Fortepan/Bauer Sándor

A narancsban fizetett jeruzsálemi templom és Putyin nyomulása

Ki nem emlékszik gyerekkorunkban annyira szeretett Jaffa narancsra és szörpre?

Ez a finom narancs Jaffó (Joppe) környékén lévő különleges talajon termett, a 18. századtól világhírnévre tett szert, és abban az időben aranyban mérték az árát, és Izrael fizetőeszközként is használta.

Jeruzsálem Óvárosa közelében van egy rész, amit az Orosz negyed-nek hívnak.

II. Alexander cár alapította 1856-ban az egyre nagyobb számban érkező orosz zarándokok számára: szállodákat, kórházat, a Szentháromság templomot, étkezőket építettek és később a Palesztinai Pravoszláv Imperialista Társaság székhelyét is idehelyezték.

10 évvel később Jeruzsálembe érkezett Andrei Ivanovics Kapustin pravoszláv archimandrite (életéig kinevezett kolostori előljáró), aki az orosz misszió vezetője lett haláláig 1894-ben. Kapustin fő feladatának a nem ortodox keresztény missziók hatásaival szembeni fellépést tekintette, földeket vásárolt és építkezett Jeruzsálemben, Ein Karembe, Haifán és az ország más részein, valamint régészeti ásatásokat folytatott.

1917-ig a Palesztinai Pravoszláv Imperialista Társaság, az Orosz Birodalom és a Jeruzsálemi Orosz Egyházi Misszió 70 Szentföldi ingatlant birtokolt.

Az 1917-es orosz forradalom után az orosz egyház elvesztette a függetlenségét. Az Orosz negyed egy- két apáca és néhány - a forradalom miatt itt rekedt zarándok kivételével - szellemváros lett.

A Brit Mandátum alatt az angolok kisajátították maguknak az Orosz negyed stratégiai fekvése miatt, köz- igazgatási központot hoztak létre, az épületeket átalakították és a Szentháromság templomot bezárták.

Az 1948-as Függetlenségi Háború után a britekkel ellentétben, Izraelnek fizetnie kellett az ingatlanokért a Szovjetunió- nak, amelyik kijelentette, hogy ő az épületek nagy részének a kizárólagos tulajdonosa. Nagy nyomás nehe-

zedett a fiatal Izraelre, különösen azután, hogy a Szovjetunió 1947. november 29-én az ország létrehozása mellett szavazott. 1964-ben végül megállapodást írtak alá, amelynek értelmében Izrael négy és fél millió dollárt fizet a Szovjetunió- nak az épületek egy részéért, a Szentháromság templom és még egy épület kivételével. A fiatal Izraelnek nem állt ez az összeg a rendelkezésére, ezért több ezer tonna narancsban fizettek, amíg ki nem lett egyenlítve a teljes ár, A narancs fel volt címkézve szokás szerint, de ahogy megérkezett a Szovjetunióba, letépdették róla a matricákat, nehogy a nép meg-

tudja, hogy a kommunista ország együttműködik az imperialista nyugattal.

Az orosz hagyomány szerint, egy kis állatfigura is rejtőzött az egyik narancsdobozban - Cseburaska. A kis állatka Eduard Uszpenszkij orosz író Krokodil Gena és barátai c. könyvének (1966) és az ennek alapján készült bábfilmek egyik főhőse. Cseburaska teletömte a pocakját narancssal és jóllakottan elaludt a dobozban. Mikor a szállítmány megérkezett uticéljához és a boltos kinyitotta a dobozt, Cseburaska kipottyant és ébredve bukdácsol egy darabig, a boltos ezért Cseburáskának (botladozó) nevezte el. A könyv előszava szerint a szerzőnek gyerekkorában volt egy különös, foszlott játékalata, nagy, kerek sárga szemekkel, se nem medve, se nem nyúl, de erre is, arra is itt-ott hasonlított. Mint azt az író szülei is megerősítették, a lény forró trópusi vidékről származik. (forrás: Wikipédia)

Vannak, akik állítják, hogy Cseburaska egy cionista kém volt. Végül is, minden lehetséges.

A Szovjetunió megalakulása után az orosz egyház vezetőinek és hívőinek egy része elmenekült Szerbiába, Amerikába, a németországi Münchenbe és megalapították a Fehérorosz Egyházat. 1943-ban Sztálin újralesztette az orosz egyházi szervezetet.

1948-1967 között Jeruzsálem két részre volt osztva, a keleti rész és az Óváros jordán fennhatóság alá tartozott, míg a nyugati része a városnak izraeli falá.

Az izraeli részen a Vörös Orosz Egyház volt a hivatalos képviselő, míg a Jordán oldalon a Fehérorosz. 1967-ben Jeruzsálem egyesítése után Izraelnek egy nagy problémával kellett szembeülnie: egy országon és egy városon belül két ellenséges egyház harcolt egymással, ki az igazi cári egyház és kinek a tulajdonába kerüljenek az ingatlanok.

A dilemmát Izrael úgy oldotta meg, hogy nem döntött, ami jó döntésnek bizonyult, ugyanis 2007-ben - 90 éves szakadás után - Putyin ösztönzésére a két egyház egyesült. Ezzel meg kellett volna oldódnia az összes cári ingatlan sorsának, de az igazi bonyodalmak csak most kezdődtek.

A Fehérorosz ingatlanokat a Palesztinai Pravoszláv Imperialista Társaság kezelte. 1983-ig

Az oroszok már Jeruzsálemben vannak

a Társaság igazgatója Antony Garba nevű pópá volt, aki a gyanú szerint az Alexander udvart privát tulajdonának tekintette, és az onnét származó jövedelem a saját zsebébe vándorolt. Amikor köztölték Garbával, hogy távoznia kell a posztjából, valamilyen módon sikerült továbbra is a drága ingatlant a saját kezében tartani. Halála után, 2005-ben a Társaság irányítását az orosz születésű, ma Németországban élő Nikolai Hoffman vette át és kikiáltotta magát hercegnek. Hoffman egy jól jövedelmező privát biznisszt csinált a Jeruzsálem Óvárosában található Alexander udvarból, belépődíjat szed a látogatóktól és fényes esküvőket rendez. Ez az egyetlen olyan ingatlan, ami még nem került vissza az orosz egyházhoz.

Az Ottomán ingatlan-nyilvántartásban az Orosz Cári Birodalom szerepel az Alexander udvar tulajdonosaként, és 2017-ben az orosz kormány kérelmet nyújtott be, hogy Izrael ingatlan-nyilvántartásába is bekerüljön. Putyin célja visszaállítani és viszszaszerezni mindent,

cseburaska

megemlékezés egyben Izrael történetének eddigi legnagyobb diplomáciai rendezvénye, az eseményre a világ vezetői illetve képviselői is hivatalosak voltak, így Putyin is. A látogatás és nem hivatalosan Naama Isaskar az izraeli lány kegyelmi kérésének elfogadása Putyin által (akit 7,5 év börtönbüntetésre ítélték Oroszországban 9.5 gramm marihuána tartásért) alkalmat adott a kérelem megújításra - mire Putyin megérkezett, már az izraeli ingatlan-nyilvántartásába lett véve az Alexander udvar orosz tulajdonjoga.

Hogy ez lehetséges legyen, az Alexander udvart szent helyé kellett nyilvánítani, hogy meg lehessen kerülni az izraeli bíróságokat, ezért Netanyahu aláírt egy rendkívüli végzést: "A király szava a tanácsban". A különleges rendelkezés hatalmas jelentőséggel bír, a király vagy uralkodó a legfelsőbb hatalom a királyság vagy állam felett, és döntéseik rendkívüli súllyal esnek latba. Amikor a király szól a tanácsban, általában az az irányadó álláspont lesz, amit a tanács elfogad és követ. (a Brit Mandátum alatt a törvényhozás egyik módja volt Izraelben, Britanniában a mai napig).

A történetnek nincs vége a mai napig sem. a Jeruzsálemi Bíróság nem fogadta el Netanyahu különleges királyi végzését, és elrendelte a Status quo fenntartását a Palesztinai Pravoszláv Imperialista Társaság fennhatósága alatt az épület jogi státuszának a rendezéséig. Itt tartunk most.

Bodrogi Zsuzsa/Jeruzsálem

ahogy az a cári időkben volt. Ami a cáré volt, újra orosz tulajdonban kell lennie és egyre nyilvánvalóbb az orosz befolyás a Közel - Keleten is.

Ez okból kifolyólag Putyin kérése az iratraktárban landolt, porfogás céljából, egészen 2020-ig. Ebben az évben rendezték meg Izraelben a Holokauszt Világforumot. Az Auschwitz felszabadításának 75. évfordulója alkalmából szervezett

Tudatlan generációk

Az amerikai elit egyetemeken is elszabadult a pokol. Magukat palesztinbarátnak nevező diákok egyetemi épületeket foglalnak el, ahol elbarikádozzák magukat, és gyakran csak rohamrendőrök tudják megoldani a helyzetet, őrizetbe véve a legradikálisabbakat – mint ahogy a New York-i Columbián történt. A campusra látogató prominens vendégek masszív tiltakozással találkoznak, előadásait csak úgy tudják megtartani, hogy a legrenitensebb rendzavarókat kivezetik a teremből – mint ahogy a Wellesley College-ban történt az egyetem öregdiákjának, *Hillary Clintonnak* a fellépésekor. Az egykori first lady, szenátor, külügyminiszter és demokrata elnökjelölt elvileg azért érkezett alma materébe, hogy részt vegyen a róla elnevezett kutatási központ megnyitóján egy panelbeszélgetésben, amely a találó „Demokrácia útelágazásnál” címet viselte.

Az egyetemeken nem ritka a politikai tüntetés, az establishment elleni akciók a múlt század '60-as éveitől már-már kötelezően hozzátartoznak az egyetemi évekhez. Az amerikai elit utánpótláscsapatokai hagyomá-

nyosan felemelik hangjukat az elnyomottak érdekében, látványos kommunikációs platformot biztosítva azoknak, akiknek amúgy nincs szószólójuk a fejlett demokráciákban. A Wall Street jövődö brókerei, a befektetési bankokhoz pályázó diákok és a méregdrága ügyvédi irodák jelöltjei, még mielőtt ki-lépnének a profiligába, generációról generációra megpróbálkoznak egy jó kis világmegváltással. Mint arról a Pesti Sólet tavaly decemberben beszámolt, a nyílt antiszemitizmus azonban alapvetően új elem, amellyel az egyetemek vezetői nem tudnak mit kezdeni.

Hillary Clinton jelenleg a Columbia Egyetem tanára, tehát közvetlen tapasztalata van arról, miként lépnek fel a fiatalok a gázai háború miatt. Saját egyetemén is láthatta, hogy **a palesztinok ügyének felkarolása valójában a Hamasz terror-szervezet támogatását jelenti.** A terroristák fogságában sínylődő 128 túsza sorsa nyilvánvalóan nem érdekli őket. Láthatta, mégis nagyon meglepte, hogy az őt általában tárt karokkal fogadó egyetemen mennyire persona non grata-vá vált.

Elégedetlenségének hangot is adott, és egy reggeli televíziós műsorban keményen bírálta a palesztinok mellett és egyúttal Izrael ellen tüntetőket. A fiatalok „nem tudnak túl sokat” a Közel-Kelet történelméről – mondta az MSNBC Morning Joe című műsorában Clinton, aki professzorként számos beszélgetést folytatott fiatalokkal az elmúlt hónapokban, és azt

tapasztalta, hogy „sokan keveset tudnak a Közel-Kelet történelméről, illetve általában a történelemről, beleértve az Egyesült Államok történelmét is.”

Konkrét hiátusként hozta fel, hogy a radikális nézeteket valló diákok nincsenek tisztában azaz, hogy ha Jasszer Arafat, a Palesztin Hatóság korábbi vezetője elfogadta volna Bill Clinton, az akkori amerikai elnök által közvetített megállapodást, a palesztinoknak már lenne saját államuk. „A történelem egyik nagy tragédiája, hogy nem tudott igent mondani” – emlékezett Hillary Clinton.

Sokan egyetértettek Clintonnal, mások úgy vélték, hogy a közel-keleti békefolyamat kudarcának ilyen egyszerűsített bemutatása félrevezető. Az mindenesetre tény, hogy az egyetemi zavargások nagyon megosztják az amerikai társadalmat, de a frontvonalak nem pontosan ott húzódnak meg, ahol hagyományosan szoktak. Bár Hillary Clinton az egyik legprominensebb demokrata, valójában a republikánusok, akiknél erős az Izrael-pártiság, ítélik el a tüntetőket. Akik 2016-ban együtt skandáltak, hogy „csukják le” – mármint Hillaryt –, most mellé állnak és követelik, hogy a tüntető diákokat zárják börtönbe, „ami jót is tesz nekik, mert az elit egyetemeken woke agymosó táborok”. Sokkal egyértelműbb, hogy egy másik frontvonal a generációk között húzódik meg: egy májusi felmérés szerint a 45-64 évesek 45%-a és a 65 év felettiek 56%-a határozottan ellenezte a tüntetéseket, míg a 18-29 évesek közül csak 12%, a 30-44 évesek közül pedig 21%.

A liberális értelmiség nagy dilemmával küzd Amerikában, mert általában szívesen támogatják a progresszív fiatalokat, az antiszemita indulatok miatt azonban ezt most nehezen teszi meg. Nekik kínált érdekes gondolat kísérletet *Bret Stephens*, a New York Times véleményoszlopcijának munkatársa. Azt javasolta, hogy képzeljük el egy pillanatra, hogy a campus tüntetők holnap elérnék a céljukat: nem csak a gázai tűzszünetet, hanem egy „Szabad Palesztinát” is létrehoznának. Mennyire lenne szabad ez a jövőbeni Palesztina?

„Ez nem spekulatív kérdés” – állítja Stephens, hiszen Izrael 2005-ben evakuálta telepeseit és katonáit a Gázai övezetből, és akkor lett Mahmúd Abbász a Palesztin Hatóság elnöke, majd a következő évben a Hamasz nyerte a törvényhozási választásokat. Abbász 2005-ben egy négyéves mandátumot kapott – jelenleg a huszadik évét tölti ebben a négyéves ciklusban. Amikor a Hamasz megnyerte a 2006-os választásokat, teljesen átvette a Palesztin Hatóság hatalmát Gázában egy rövid polgárháború után, és egy gyilkolási, kínzási és terrorhul-

lámot indított, amely megszüntette az összes politikai ellenzékét.

A New York Times szerzője szerint a Hamasz által létrehozott rezsim nem csupán autokratikus, hanem olyan, mint a régi NDK, saját titkosrendőrséggel, amely elsősorban a saját polgárai ellen kémkedik, őket zsarolja és bántalmazza. A Hamasz bánásmódja a meleg palesztinokkal különösen kegyetlen. 2019-ben a Palesztin Hatóság betiltotta egy LMBTQ-jogokat védő csoport tevékenységeit Ciszjordániában, mondván, hogy „ártalmasak a palesztin társadalom magasabb értékeire és eszményeire”. 2016-ban a Hamasz megkínozta és megölte egyik saját parancsnokát, Mahmoud Ishtiwit – mindezt csupán azért, mert azt gyanították, hogy homoszexuális.

Lehet, hogy azoknak van igazuk, akik szerint az elit egyetemeken tüntetők sokat tudnak a történelemről és Hillary Clinton téved. Ez még nagyobb baj, mert akkor tudatosan állnak ki egy független palesztin állam mellett, amelyben a zsidókat megölik, száműzik, üldözik, bekényszerítik egy iszlamista államba, és rabszolgaságba taszítják őket.

A Pesti Sólet csak abban bízhat, hogy amilyen gyorsan jött ez a tömeggyilkos terrorista melletti szimpátiahullám, olyan gyorsan fog elcsendesedni. Nem volt olyan rég, amikor a mai tüntetők nagyszülei Maót – az utóbbi évszázad egyik legnagyobb tömeggyilkosát – éltették és szimpátiatüntetéseket szerveztek a Vörös Khmer mellett. Szüleik pedig Hugo Chávezt a demokrácia példaképének kiáltották ki.

Bruck Irma

Valóságért a moziba

Hat film, amelynek segítségével talán jobban érthetővé válik az izraeli-palesztin háború

Örök, és véglegesen soha meg nem válaszolható kérdés, hogy mire valók a filmek. De a válaszlehetőségek között mindig ott van az is, hogy segítenek tájékozódni a világban. Segítenek jobban érteni mindazt, ami körülvesz minket, új nézőpontokat adnak, és átélhetővé teszik mások szempontjait: a kép művészetének hála, tisztulhat a kép.

A múlt októberi Izrael elleni terrortámadás óta valószínűleg sokan érzik úgy az Izraelben és a gázai övezetben zajló eseményekkel kapcsolatban, hogy rájuk férne egy kis magyarázat. Szörnyű, ami történt és nehezen átlátható, ami azóta zajlik. Sokan, sok mindent mondanak, magyaráznak, érvelnek vagy kiabálnak – és talán van néhány film is, ami segít. Az nem valószínű, hogy végleges, pontos választ adnának, politikai gyorstalpalóért sem érdemes moziba menni, de azért léteznek filmek, amelyek egyszerre tehetik érthetőbbé és átélhetőbbé az Izraelben mostanában zajló eseményeket: talán segítenek kicsit a mélyükre látni, emberi szempontokat találni hozzájuk, vagy szembenézni a történeteket kíséző érzelmekkel és érvekkel. Az alábbiakban hat fontos film következik az elmúlt húsz évből. Mindegyik nemzetközi sikert aratott, miközben helyi fontosságú – és ha moziban már nem is, az interneten könnyen megtalálhatók.

A **MENNYORSZÁG MOST** című 2005-ös filmet palesztin rendezte, és izraeli zsidó a producere. A történet – minimum – ellentmondásos, hiszen két palesztin főszereplője öngyilkos merényletre készül Izraelben. A fiatal emberek kétségekkel vannak tele, nem tudják, mit csináljanak, Tel-Aviv felé utazva felidéznek magukban a múltjukat (egyikük apját palesztinok végezték ki), vívódnak, vitatkoznak... talán robbantani fognak, talán nem.

A helyszíni forgatás nehézségeiről elég csak annyit elmondani, hogy a stáb egyik tagját palesztinok rabolták el munka közben, és állítólag Jasszer Arafatnak kellett közbeavatkoznia, hogy szabadon engedjék. Abu-Asszad, a Hollandiában élő palesztin rendező utólag azt nyilatkozta, hogy nem kezdené újra a munkát, mert „egy film sem ér annyit, hogy belehaljon az ember”. Pedig a bemutató

után bőven volt része sikerben, hiszen rendezése 2005-ben elnyerte a legjobb külföldi filmnek járó Arany Glóbuszt, és Oscarra is jelölték. „Mi művészi eszközökkel tárgyalunk egy politikai kérdést – magyarázta utólag. – Ami a politikusoknak fekete és fehér, az számunkra emberi probléma. Bonyolult.” Egy másik nyilatkozatában pedig hozzátette: „fontos, hogy egy film megmutassa a valóság ismeretlen oldalát”. Kiegyensúlyozottság ide vagy oda, míg egyes kritikusok a film árnyaltságát dicsérték, és sikernek könyvelték el, hogy a forgatókönyv még a potenciális terroristák emberi szempontjaira is fogékony, mások egyszerűen „minőségi nácizmusnak” nevezték a művet. Minden néző eldöntheti, hogy melyik az igaz. Talán mindkettő.

A **ZENEKAR LÁTOGATÁSA** (2007) sajnos már csak arra emlékeztet, hogy milyen távoli az a reménykedő, édesbús humanista hangulat, amelyik az Izraelbe koncertezni érkező, de rossz városba tévedő egyiptomi rendőrzenekar történetéből árad. A díszegyenruhás egyiptomiak nem találják a felavatandó kultúrházat, egyéb megoldás híján helyi zsidók fogadják be őket, és a rezesbanda zavarban lévő, ijedt tagjai meg a kisváros

A zenekar látogatása

zsídó közössége között egy éjszaka alatt történik valami: megismerik egymást. Feloldódnak. Tétováznak, félreértések között lavíroznak, és még a szerelem sem kizárt. Az arab, héber és angol nyelvű film mások megértésének a nehézségéről szól, de arról is, hogy a kisember mindenütt kisember, és akik nagyon sok mindenben nem értenek egyet, azért igazából nem feltétlenül különböznek egymástól annyira – vagyis felesleges a gyűlölet. Ez a történet valószínűleg már a film elkészítésekor is lehetőség és vágy határán billegett, de világméretű népszerűsége azt bizonyítja, hogy a nézői mindenütt nagyon szerették volna, hogy igaz lehessen egyszer. Most mindez szörnyen távolinak látszik, a mai nézőt leginkább az „így is lehetett volna” érzése kerülgeti, ám az elsőfilmes rendező, a Közel-Kelet Kaurismäkija még így is hatásos. Bárcsak ne tűnne ennyire lehetetlennek, amiről mesél.

A LIBANONI KERINGŐ 2008-ban készült, és már a műfajával meglepi nézőit: animációs dokumentumfilm, és ugyan kézzel rajzolták, mégsem próbálja elviccelni a komor témát. Sárgásbarna árnyalatai, elrajzolt, stilizált figurái talán épp annyi irrealitással színezik át az ellentmondásaival együtt kirajzolódó történetet, hogy egyáltalán beszélni lehessen róla. Főszereplői katonaviselt izraeliek, akiknek a visszaemlékezéseiből szomorú bölcsesség rajzolódik ki: a sikeres katonai akciók vagy győztes háborúk is szörnyű nyomot hagynak maguk után; a trauma mindenkinben ott él, aki kénytelen volt fegyvert fogni, kínozza, és nem tud megszabadulni tőle. Ari Folman rendező egy visszatérő rémálma nyomába eredve a saját libanoni emlékei után kutat egykori fegyvertársai és egy pszichológus segítségével. És ugyan később több nyilatkozatában is hangot adott annak a vágyának, hogy Bejrútban is tarthasson vetítést a művéből, Libanonban azóta sem engedélyezték a film nyilvános bemutatását. A világ azonban értékelte a háború emberi terheinek érzékletes bemutatását: a premierre a Cannes-i Nemzetközi Filmfesztivál versenyprogramjában került sor, amit még számos fesztiválbemutató és díj követett, egészen az Oscar-jelölésig.

A THE GATEKEEPERS – A SIN BET TITKAI (2012) viszont klasszikus dokumentumfilm. Hat férfi nyilatkozik benne: az köti össze őket, hogy 1980 és 2012 között egymás után az izraeli titkosszolgálat, a Sin Bet vezetői voltak. A film előző társával ellentétben nem kecsegtet formai újításokkal, a kamerával szemben ülő, idős vagy középkorú, átlagosnak látszó, rokonszenves idős férfiak egymás után válaszolnak a feltett kérdésekre, amit különféle forrásokból származó híradófelvételek és magyarázó ábrák tesznek érthetővé. Az egykori kémfőnökök nem előre kigondolt propagandaszöveget mondanak, hanem visszanéznek, töprengenek, mérlegelnek. És mehökkentő módon gondolkodnak: erkölcsről, politikáról, lehetőségekről és bűnökről beszélnek, szóba kerülnek a ciszjordániai zsidó települések és az esetleges palesztin állam is. Sok olyasmit megfogalmaznak, amiről az ország iránt érdeklődő néző azt hinné, hogy hallgatniuk kell, és azt sem szégyellik, hogy sok mindenben nem értenek egyet egymással. Viszont többé-kevésbé valamennyien pesszimisták. Az interjúk elkészítése óta eltelt évtizedben pedig valószínűleg még inkább azok lettek.

A három fejezetre osztott, időben is nagyokat ugró FOXTROT (2017) hősei izraeli sorkatonák és a szüleik. Utóbbiak a film elején értesülnek a gyerekük haláláról. Az előzőek viszont élnek, egy néptelen határátkelőhelyet őriznek a sivatag közepén, a konténerből kialakított őrhelyükön, és beszélgetnek. A felkavaró, költői, és költőien szigorú film ugyan számos nemzetközi díjat kapott, de Izraelben sok kritika érte: alkotói számára ugyanis semmi sem egyértelmű – a háború és a dicőség sem. Biztos van néző, akit a film tempója idegenít el (lassú), van, akit az elbeszélés módja (allegorikus, kevés igazi eseménnyel), és van, akit a politikai véleménye. Pedig nagy filmkészítői tehetséggel készült, a gázai szülők lakásának

szűk, klausztrófób szobáiról, és a végtelen sivatagban unatkozó katonákról is emlékeztető képek születtek. De talán még ennél is fontosabb, hogy megható, megrázó történet egy családi tragédiáról, elmélkedés a sors, az élet kiszámíthatatlanságáról, és közben Izrael meg a vele szomszédos országok viszonyának elemzése is. Valószínűleg egyáltalán nem hazafiatal, viszont valóban kritikus: semmit sem fogad el magától értetődőnek, minden szokásos állítást újra megvizsgál – és kimondja, ha nem elégedett a régóta ismertős válaszokkal.

A Gázában játszódó palesztin film, a GAZA MON AMOUR (2020) tulajdonképpen kortárs szerelmi vígjáték: a tegnapi hétköznapiakban játszódik, hőse egy szegény, idősödő halászszerber, aki a maga esetlen módján szerelmével üldöz egy környékbeli özvegyasszonyt, aki elvált lányával él együtt, és varrónőként dolgozik. Miközben az idős szereplők mind különféle újrakezdeksekről álmodnak, körülöttük zajlik a hétköznapi gázai élet. Van, aki Európába igyekszik szökni, más maradna. A háttérben néha keresztülzizegnek az izraeli hadsereg drónjai, felbukkan a helyi lakosokat sújtó hamaszos erőszak, meg

a gázai mindennapokhoz elválaszthatatlanul hozzátartozó korrupció is. Ez a háttér az, ami az egyébként kedves, érzelmes, és a második felében egyre inkább abszurd szatírába hajló történetet igazán érdekessé teszi. Mert persze az is mókás, hogy a főhős akkor dönti el végleg, hogy megküzd a szerelméért, amikor a halászhálójába akad egy antik istenszobor hatalmas fallosza, de ennél izgalmasabb látni Gázát, ahogy élt – nem is olyan régen.

Deutsch Andor

Elhagyott temetők Rákosmentén

Rákoskeresztúr

Rákosmentén (a főváros XVII. kerületében) két zsidó temető található. Az egyik Rákosligeten, a másik Rákoskeresztúron. Utóbbi nem tévesztendő össze a Kozma utcai temetővel, ráadásul az Új Köztemető nem is a XVII., hanem a X. kerületben fekszik. Volt egy harmadik is, ennek azonban mára nyoma sem maradt. De erről majd később.

A temetők felszámolása

A korábbi peremvárosi temetkezési vállalatok 1949-ben beolvadtak a Fővárosi Temetkezési Vállalatba. A halottakkal kapcsolatos ügyeket is központi irányítás alá vonták, így 49 apró temetőt számoltak fel. 1950. január 1-jén dr. Bakács Tibor tisztifőorvos 568/1949.tfh.sz. leirata, valamint Köböl József volt alpolgármester szóbeli beleegyezése alapján használaton kívülre kerültek Rákosliget, Rákoskeresztúr, Rákoscaba, Rákoshegy korábbi községi és egyházi tulajdonú temetői.

Megszületett tehát az első lépés a későbbi teljes felszámolás felé. 1950. szeptember 30-i határidővel a fenti temetőket a Temetkezési Vállalat lezárta, oda további temetést nem lehetett végezni.

A temetők felszámolására a lezárást követően azonban még közel harminc évet kellett várni. 1980-ban utasították a Fővárosi Tanács VB Közmű- és Mélyépítési Főigazgatóságot arra, hogy a fokozatos felszámolással kapcsolatos teendőket terjesszék a VB elé. Az egykori temetők egy részén ma közpark, játszótér, sportpálya található.

A zsidók letelepedése Rákoskeresztúron és a környező településeken

Az 1810-es évekből maradtak fenn rákoskeresztúri zsidó anyakönyvek, az 1800-as évek végén pedig már 41 családot tartanak számon, köztük a település életében fontos szerepet betöltő Fuchs család négy ágát. Az 1890-es évek elején Fuchs Ignác megvásárolta a korábbi Wenckheim-birtó

Rákosliget

kot. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint 273 izraelita vallású lakost tartottak nyilván, 1930-ban pedig 229 főt.

Rákosmentéről több száz férfi vonult be az első világháború kitörésekor, köztük számos izraelita vallású is. Az 1940-ben megjelent „Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbuma” című kiadványban hét rákoskeresztúri polgár szerepel, ketten meghaltak, a többiek számtalan kitüntetéssel ékesítve szereltek le, például *Dr. Kertész Sándor* orvos és *Benedek Vilmos* rákoskeresztúri mészáros.

Az 1900-as évek elején alakult meg a rákoskeresztúri hitközség. 1901-ből származik a Munkás-otthoni Izr. Fiók-hitközség Alapszabálya, amely szerint „a munkás-otthoni congressusi alapon álló izr. fiók hitközséget Pestvármegye gödöllői járásába kebelezett Munkás-Otthon telepen állandóan lakó izr. polgárok képezik”. Néhány évvel később alakult meg a Chevra Kadisha Rákosligeten. Az ottani zsinagóga alapkövét 1912-ben tették le, 1914. augusztus 15-én avatták, hamarabb, mint bármely más felekezet templomát.

Az 1944-es összeírás 126 főt sorol a hitközség tagjai közé, rabbi nincs, a kántor munkaszolgálatra vonult be. Rákosligeten 183-an tartoztak a hitközséghez. A felmérés célja az volt, hogy feltérképezzék, hány vasúti kocsi szükséges a deportálások zökkenőmentes lebonyolításához. A Fuchs-kastély épületét,

Vágóék, Kertészék és Salzbergerék házát jelölték ki gettónak. 1944. június 8-án indult a marhavagonokból álló szerelvény Rákoskeresztúrról Hatvanon át Auschwitz-Birkenaubá.

A hitközséget a háború után nem lehetett újjászervezni, nagyon kevesen jöttek vissza a munkaszolgálatból és a haláltáborokból. Aki visszajött, az sem kívánt itt élni. Az imaház a Templom utcában túlélte a háborút, de a lakótelep építésekor Rákoskeresztúr egykor virágzó zsidó örökségének minden tárgyi emlékével ez is eltűnt, ma már az utca sincs meg. Rákosliget zsidó lakossága még megpróbálkozott a gyülekezet

újjászervezésével, de a túlélők kevesen voltak, illetve elköltöztek. Így 1949 decemberében a hitközség megszűnt. A zsinagóga épületét átalakították, 1953 és 1982 között a XVII. kerületi bíróság működött ott. 2009-ben az épületet is elbontották, jelenleg többlakásos ikerház áll a helyén.

Rákoshegyen a Paraj (jelenleg Podmaniczky Zsuzsanna) utca 6. szám alatt álló zsinagóga épülete 1928-30 körül épült. A II. világháború után először bútorraktár volt, majd a 60-as évektől az MTA könyvraktáraként működött, jelenleg baptis-

Rákosliget

ta templomként funkcionál.

Temetők embermagasságú gazban

A Wikipédia szerint a rákosligeti izraelita temető 1909-től szolgált a rákosligeti zsidók nyughelyéül. 1947 óta használaton kívül van. A temető Budapest XVII. kerületében, Rákosligeten a Bártfa utca északi végének meghosszabbítása mentén terül el egy szántóföld peremén. Közút vagy kiépített járda nem érinti egyik oldalát sem. A szomszédos telkek nagyrészt le vannak kerítve, parlagon állnak, emiatt csak nagyon nehezen megközelíthetők.

Az utca utolsó háza előtt parkolom le az autót, átvágok a mezőn. Keresztezek egy széles, aszfaltozott utat, amelyik mindkét végén le van zárva. A közelben luxus-lakópark épül 38 hektáron, de az út még használaton kívüli, sem a térképek, sem a navigációs berendezések nem mutatják. Az út túloldalán keskeny, járatlannak tűnő csapáson indulok tovább. Korábban befűjtam a lábam kullancsriasztóval, de nem számoltam derékig érő vagy még annál is magasabb gazzal.

Megközelítem a temetőt, de erről az oldalról nem tudok bemenni, kettős kerítés zárja le a területet. A dróthálón van egy rés, nem lépek be rajta, nem így neveltek. Visszatérek az aszfaltos útra. Egy másik, még vékonyabb csapásról egy macska lép hozzám, a lábamhoz dörgölőzik, majd elindul az ösvényen. Óvatosan követem. Úgy tudom, az egykori ravatalozóban és gondnoki lakásban most hajléktalanok élnek, talán kutyájuk is van.

Csak a méhek döngicsélnek, továbbra is gondozatlan területen emelgetem a lábam. A kapu nyitva, egy pokróc van kiterítve a szárítókötélre, mögötte a ház bejárati ajtaját viszonylag új lakat tartja zárva. Elmegyek a kerti budi mellett, ajtaja nincs, látom, az árnyékszék megtelt, akik a dolgukat végzik, most már a bódé mellé járnak.

A temetőben térdig ér a fű, zavartalanul fényképezek. 77 éve temettek itt utoljára, a kutatók 66 sírt jegyeztek fel. A sírkövek némelyike viszonylag jó állapotú, olvasható a felirat rajtuk, többnyire azonban az idő és az időjárás nyomot hagyott a puha mészkövön. Úgy tudom, sokáig volt itt gondnok, aki őrizte a temetőt, gondozta a sírokat, eleve ide született az előző gondnok gyermekeként.

Rákoscsabán 1890-ben említik először a zsidó imaházat, 1923-ban építettek újat. Ma meglehetősen átalakítva az Anna utcában élelmiszerboltként látható. A közösség temetője a Göcsej utca egyik oldalán terült el. A hatalmas terület körbe van kerítve, bejáratot nem találtam, de nem is lett volna

Rákosszentimre

értelme bemenni. Áthatolhatatlan, elvadult bozótos látható, az utca túloldalán lakóházak, a temető másik oldalán új építésű elegáns villák sorakoznak. Az utolsó sírköveket harminc évvel ezelőtt még sikerült lefényképezni, hosszas kutatás után lelték fel a lerakott szemét közt a bozótos aljában.

A rákosszentimrei zsidó temető a kerület központjában, a Ferihegyi út és a Napkelet köz sarkán található. A kerítés vadonatúj, a kapu tárva-nyitva. A terület gazos, elhanyagolt, feldől, kidöntött síremlékeket találunk, rajtuk kétnyelvű, magyar és héber a felirat, némelyikük már olvashatatlan. Előfordul, hogy a feliratot tartalmazó követ ellopták és csak az alaplap maradt meg.

A temető alapításának idejéről nincs adat; az ott még fellelhető sírkövek szerint többségüket a 20. század eleje körül állították. Vélhetően a Kozma utcai temető megnyitása után több sírt is átszállíthattak oda, vagy sohasem használták ki a teljes méretét, mivel az elkerített terület nagyrészt üres. A temető legrégebbi megmaradt sírköve Kerner Marikáé, 1889. március 26-i felirattal. Ebben a temetőben található a Fuchs-család síremléke, amelyet többször feldúltak, remélve, hogy találnak valami értéket a földben.

Az egyik legutolsó sírt az 1941-ben meghalt Benedek József részére ásták. A kövön a felirat: Pro Patria.

Dávid Gyula

Felhasznált irodalom: Rákosszentimre története (2013)

Kié Afrika? – A miénk!

A fasiszta gyarmati rasszizmustól az antiszemitizmusig

„Kié Afrika? – A miénk!”

Ezzel a felkiáltással indította útjára a nehezen verbuvált, a szokásos 7 lírás napi zsold helyett 16 lírát és átlag menázi feletti ellátást kínáló fasiszta parancsnokság a szardíniai 176. légiót Afrikába, meséli Emilio Lussu szárd ellenálló a *Marcia su Roma* című könyvében, amely önéletrajzi elemekkel tarkítva beszéli el a faszizmus intézményesülését és megszilárdulását.

Az afrikai területek ellenőrzése már az 1920-as évek közepétől fontos tétele volt a fasiszta birodalmi identitást megcélzó politikának, ám a nagy háborús traumákat követően a hadviselt férfiak nem álltak kötélnek, ezért is kellett túlárazni a zsoldjukat. A sebtében kiképzett légio harci kedvét azonban nem sikerült felcsiholni, amely a formaságokat inkább elcsúsztatotta – például a többé-kevésbé antik rómaina fazonírozott köszönést, amikor a törjeikkel háromszor a levegőbe döftek az eskütétel alatt –, és ebben közrejátszott az a tény is, hogy a beígért zsoldot a római vezetés elmulasztotta folyósítani. Már az első katonai akció botrányos kudarcba fulladt, amikor egy arab törzs rajtaütését kellett volna villámgyorsan megtorolniuk, hogy a hír mielőbb elterjedhessen Itália-szerte, és az olasz ifjak kedvet kapjanak harcra szállni a beveendő afrikai gyarmatokért. A légio fellázadt, kénytelen-kelletlen szétszalták őket. Odahaza azonban dicsőséges győzelemként kellett prezentálni a kudarcot, ezért akkurátusan megszervezték a légio ünnepi hazatérését.

Lussu a következőket írja erről:

„Egész Cagliari a parton leste a látványosságot. A légio némi rendetlenségben szállt partra. Néhányan vízbe pottyantak. A légionáriusoknak mindenük volt, csak harcias külsejük nem. Ugyanazt a ruhát viselték, amiben elindultak. Nagyon szegényes öltözk volt: rongyos, foltos, izzadt. Kezükben vagy vállukon sokan kis afrikai majmot hoztak. A legmarconabbak oldalán hatalmas görbe kard díszelgett.

A partraszállási művelet jó ideig tartott, és a légio elvesztette türelmét, lehetetlen volt megakadályozni szétszéledését. A légionáriusok nagy része szétszóródott a parton, megszállta a környező kávéházakat, és parancsoló hangon rendelt mindenfélét.

– Gandolfo tábornok számlájára! – kiabálták.

Többször is gyülekezőt fújtak, de a légionáriusok a fülük botját se mozdították. Tamtamkísérettel arab dalokat és háborús egyvelegeket énekeltek. Órákba telt, míg a tisztek és a tisztesek vissza tudták csalogatni őket. Megkezdődhetett a felvonulás: elől a birodalmi sas, hátul a teherhordozó szamarak.

A térparancsnokság a zenére is gondolt: díszegyenruhás ezredzenekar működött közre. A pompás rendezés volt hivatva elrejtetni a város szeme elől a belső bajokat: a szennyest

nem kell kiteregetni. A légio azonban utálta a katonazenét. Amikor a banda rázendített „A Cézár visszatér” című híres indulóra, a légionáriusok ordítani kezdtek, nem lehetett folytatni.

– A fizetségünket akarjuk! Adják meg, ami jár! – kiabálták kórusban.

Nem restellték, és az odacsődült lakosoknak bizalmasan elmagyarázták, hogy nem kapták meg az ígért zsoldot, becsapták, elárulták őket,

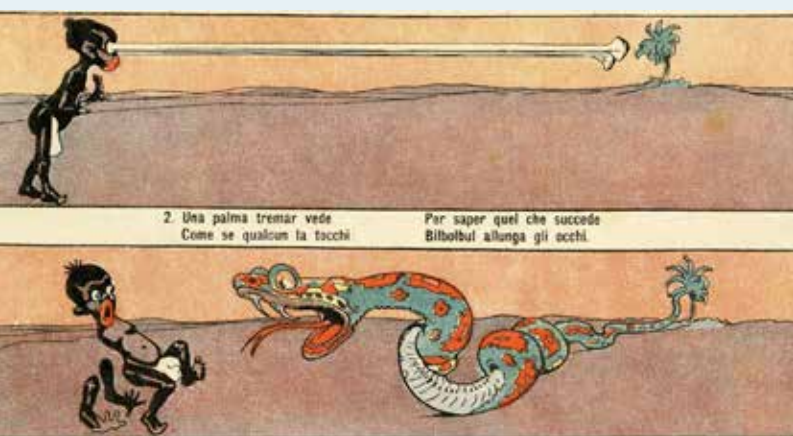
A széles főútcán a menet már türelmetlenkedett. A légionáriusok belefáradtak a díszlépésbe. A sorokban megint felbomlott a rend. Gyerekek is szép számmal básméskodtak a kíváncsiskodók közt, nagy viháncolást csaptak a majmokkal. Ettől csak nőtt a zűrzavar. A tolongásban a majmok elszakították a pórázst és ide-oda ugrándoztak a kíváncsiskodók fején, vállán.”

A groteszkbe hajló küldetössorozatok, melyeknek a Cagliariiban történtek mindössze kis epizódjai csupán, arra sarkallták a fasiszta ideológusokat, hogy máshonnan, egyszerre könnyedebb és mélyebb regiszterekből mozgósítsák a kolonialista álmokat és törekvéseket legitimáló közösségi érzést, a gyarmatosító identitástudatot és lendületet.

Ehhez kapóra jött az 1908-ban, a *Corriere della Sera* vasárnapi mellékleteként megjelenő *Corriere dei Piccoli* című képregényűjság, amely már bőven tartalmazott rasszista elemeket, elmismásolva az első abesszíniai hadjárat csúfos vereségét, eltussolva a nemzeti szégyenként is aposztrofálható történelmi pillanatot, amikor egy afrikai népnek először sikerült meghátrálásra kényszerítenie egy európai ország hadseregét.

A *Corriere dei Piccoli* egyik protagonistája egy Bilbolbul nevű észak-afrikai faluban élő kisfiú, az ő kalandjait követhették 1908-tól 1933-ig az olasz gyerekek. Ennyi idő bőven elég, hogy egy teljes nemzedék külső és belső képalkotásában a fekete bőrszín mint más, mint idegen, mint alacsonyrendű képződjön meg akkor is, ha néhány művészettörténész és képregényelemző szerint a Bilbolbul-sorozat nem feltétlenül

tekinthető rasszista műnek, a fekete bőrszín itt inkább olyan grafikai felület, amely az imagináriust, a fantáziavilágot célozza meg, és ezen a felületen a gyermeki érzések és lelkiállapotok projektálódnak színek formájában (düh: vörös, irigység: sárga, bosszúság: zöld, derű: rózsaszín), vagyis az afrikaiságnak és bőrszínnek a képregényszerző nem tulajdonít hangsúlyos, epifenomén szerepet, Bilbolbul inkább egy fantasy-hős, semmint egy antropológiai *freak*.¹ Ezt a jóhiszemű olvasatot magunk is elfogadnánk, ha a főszereplőnek nem lennének olyan testi tulajdonságai, amelyek – épp a helyszín és bőrszín okán – tárgyiasítják őt: kalandjai során elveszíti a végtagjait, akár egy bábu, fülei óriásira nőnek, szeme kiugrik a helyéről, vagyis úgy akar humorizálni, hogy egy távoli, idegen testben jelöli ki a valószerű és imaginárius közti határok lebontását.

¹ Matteo Stefanelli: *Bilbolbul, il primo performer grafico del fumetto italiano*. In: *Le storie nere del Corriere dei piccoli*, ComicOut. 2019.

1931-től azonban a szerkesztőségben történt vezetői cserék következtében merőben új helyzet állt elő: az afrikai helyszínekhez és furábbnál furább kalandokban résztvevő feketékhez szokott gyermek- és ifjúsági közönség számára bevezetik „fekete ördögök”-et, az úgynevezett *fratellini*, azaz: öcskös kifejezés formájában. Ez a kicsinyítőképző már a gyarmati gőgre utaló nyilvánvaló gesztus: az öcskösök a fehér gyerekek kistestvérei, akiket legyőzött és megszelídített az európai civilizáció, azon belül is a fehér faj és az olasz nép. Némileg asszimilálódott, alacsony státuszú, cselédsorba pozícionált szereplőkről van szó, akiknek életvitelük a lenézett, nincstelen városiakhoz és vidékiekhez, főként a déli tartományok lakosaiéhoz hasonlatos. Kalandjaik is az alacsony származás zsánereit idézik, noha a szövegbuborékok rímekbe szedett, látszólag emancipatorikus szlogeneket tartalmaznak.

- A papád abesszin?
- Hova gondol? Ő portás.

A második olasz-abesszin háború idején ikonográfiailag is változik a képregénymelléklet anyaga. A fekete öcskösöket és fehér nagytestvéreiket apró termetű, Mussolinit idéző

uniformizált figurákként ábrázolják – bár arra kínosan ügyelnek, hogy a Duce neve semmilyen formában ne kerüljön említésre –, amire azért volt szükség, hogy megnyerjék a tömegek támogatását a hatalmas emberáldozatot követelő katonai akcióhoz, amelyet a Genfi Egyezményt figyelmen kívül hagyva harci gázok (mustárgáz) bevetésével tudtak megnyerni. A feketét az olasz felszabadítást és gyarmati politikát repesve váró entitásként megjelenítve a hatalom azt sugalmazta, hogy a hadsereghez csatlakozó, a korábbi évek képregényein felcseperedő nemzedéknek nem kell a helyiek ellenállásától tartaniuk.

A Duce fia, Vittorio Mussolini, aki fivérével, Brunóval egyetemben minden katonai előképzettség nélkül bombázó tiszt lesz a háborúban, és a luxusbarakkból írja hadijelentéseit, amely végül könyvben is megjelenik,² gyermeki lelkesedéssel számol be a „négus-ra” mért légi csapásokról és az akció során megtapasztalt extázisról:

„Megvallom, az első napokban kissé zavarban voltam. A katona-életről mit sem tudtam, kollégáimat és feletteseimet nem ismertem, kevés fogalmam volt sebességről, magasságról, célzásról, bombákról és vezetésről stb. (...) Tizenegyedikéig nem hagytam el a szilárd talajt. Ezen a napon aztán, váratlanul, mindjárt ebéd után, fél kettőkor jött a parancs, hogy két gép induljon el. Cél: az Amba Aladzi környéki kis faluk. Muníció: három 31 kg-os bomba és két srappelles bombaszóró. (...) Háromezeröttszáz méteres magasságban vagyunk. Mik ezek az oly szabályosan elrendezett kis fehérségek? Abesszin sátrak? Alig tudom elhinni, hogy ekkora szerencsém legyen. (...) Máris fölötte vagyunk. Leszórok egyszerre mindent. (...) Az eredmény jó volt. Egy csomó sátor légbe röpül, s látom, amint emberek és állatok menekülnek a hegyoldalban és örömmel fedezek fel kis füstfelhőket is.”

Ez a dicsekvő hangnem, az elveszejtett „négus” feletti örömködés hatja át az egész könyvet, amelyet 25 légi és földi felvétel kísért, egyebek mellett az eritreai falvak porig bombázásáról.

² A könyv *Légi háború Abesszíniában* címen magyarul is megjelenik mindjárt 1936-ban a Franklin-Társulat jóvoltából, Brelich Mario fordításában a *Világjárók, Utazások és kalandok* sorozatban.)

A vizuális propaganda és manipuláció mellől természetesen az auditív anyag sem hiányozhatott. Több flekkre rúgna, ha csak azoknak a daloknak a címét felsorolnám, amelyek az abesszin háborúba induló 200 000 férfit éltették és lelkesítették, ezért választásom a legismertebb slágerre, a *Facetta nera* (Fekete pofika) című dalra esett.

A nevezett opuszt nagyjából akkor dobják piacra, amikor az olasz vezérkar titokban előkészíti a hadjáratot, és közben suttogó propagandával elhinti, hogy a szegény, rabszolgasorra jutott abesszin lakosság megérdemelné, hogy felszabadítsák a kizsákmányolás alól. Így lett a slágerből fülbemászó induló, szövegét egy olasz katona intézi egy abesszin lányhoz, hosszan ecsetelve a háború előnyeit – érte is lobog majd az olasz trikolor, fekete inget ölthet ő is, hogy együtt masírozzanak az olasz álomért – miközben nőként és afrikaiként, azaz fasiszta terminológiával élve „feketéként” egyaránt tárgyiasítja a nőt.

Ezzel a slágerrel a fasiszmus végre egy olyan sikerszámot vésett be a közgondolkodásba – milliók dalolták évekig toruk szakadtából, ringtak rá népünnepélyeken, a dallamtapa-

dással egyidejűleg a dalszöveg is beleivódott az olasz társadalomba –, amely az aktuális retorikával és propagandával elfedte a megszállás brutalitását, és az abesszinek felszabadulását ünnepeltette az olaszokkal.

Az ekként eltompult lakosság gyakorlatilag immunis volt már mindarra, ami 1938-ban a faji törvények proklamálásával bekövetkezett. Mussolini 1938-as szeptemberi trieszti beszéde, amelyben először foglalkozik a zsidó-kérdéssel a nyilvánosság előtt, nyíltan utal a kolonialista rasszizmusra, amely megágyazott az antiszemitizmusnak. A nyilvános beszéd, amely néhány eldugott helyet leszámítva a teljes lakossághoz eljut a rádióközvetítés révén, tulajdonképpen kiemelte a homályból a fasiszta ideológusok által írt alapidoktrínát, amely 1938 júliusában, tehát 3 hónappal a Mussolini-beszéd előtt látott napvilágot a *Manifesto della razza* (Faji manifestum) címen, és amelyet mindaddig csak kevesen olvastak.

„Olaszországban, az eddigi szemita politikánk vezetett mindahhoz, ami mára valóságos ámokfutássá vált. Azon olasz állampolgárságú zsidók, akik elvitathatatlan katonai és polgári érdemeket szereztek Olaszországnak és a rezsimnek, megértésre és igazságos bánásmódra számíthatnak. Ami a többieket illeti, rájuk az elkülönítés politikája lesz érvényben. Végsősoron a világ inkább a nagylelkűségünket fogja dicsérni, semmint a szigorunkat kárhoztatni, hacsak a külföldi és a határainkon belül élő zsidók, valamint a hirtelen verbuvált barátaik, akik pulpitusokról intéznek szép számban védőbeszédet, nem kényszerítenek minket radikális irányváltásra. [...] Ami a belpolitikát illeti, a faji kérdés a leg-

égetőbb problémánk. A szükséges megoldások tehát itt sem maradnak el. Mindazokat a szegény bolondokat, akik azt híresztelik, hogy cselekedeteinkkel másokat utánzunk, vagy, ami még rosszabb, alávetjük magunkat holmi sugallatoknak, magunk sem tudjuk, hogy megvessük vagy sajnáljuk. A faji kérdés nem holmi váratlan fordulat következménye, miként azok feltételezik, akik felriadtak a fotelben töltött Csipkerózsika-álmukból, amihez hozzászórtak a hosszú évek során. Összefügg a birodalom meghódításával, elvégre a történelem arra tanított bennünket, hogy a birodalmak fegyverekkel hódíthatók meg, fenntartásukhoz azonban elengedhetetlen a tekintély, a tekintélyhez pedig világos és szigorú faji tudatosságra van szükség, amely a különbségek mibenléte mellett a felsőbbrendűséget is meghatározza. A zsidó-kérdés tehát csak egyik aspektusa ennek a jelenségnek, álláspontunk pedig ezeken a vitathatatlan tényeken nyugszik. A világ zsidósága, politikánk ellenére, immáron tizenhat éve a fasiszmus kibékíthetetlen ellensége.”

Király Kinga Júlia

Fogunk-e táncolni még?

A holokauszt emléknappal kezdődő gyász hét lezárása hagyományosan a zsidó állam alapítása legörömtelibb napjának kezdetét jelzi. A Soá hatmillió áldozatára, majd az elesett katonák és a terror súlyos veszteségeire emlékeztető sziréna vészjelzése alatt, könnyecseppel a szemükben vigyázzban álló izraeliek számára ezúttal elmaradt a 2000 éves száműzetés végét jelző Jom Háácmáut katarzisa. A Szimchát Tóra-i méyszárlások, és az azt követően kirobbanó háború miatt idén további 1594 név került fel az elesettek és meggyilkoltak listájára, kiegészülve a többfrontos háború naponta bővülő veszteségeivel.

Válságos időkben, amikor a bevált gyógy módok már nem segítenek a feldolgozatlan traumák orvoslásában, segíthet emlékeztetni magunkat legnagyobb fegyverünkre, hagyományokat őrző kultúránk összetartó erejére. Amikor a kimondott szavak kevésnek bizonyulnak, az írás vagy az olvasás közismert gyógyító hatásában mindig bízhatunk. Bár a nagy ünneplések ideje elmaradt, számos figyelemre méltó kulturális esemény került megrendezésre, az új könyvek és egyéb művészeti alkotások megjelenéséről nem is beszélve.

A háború miatt hónapokig zárva tartó, de áprilistól újból rendelkezésre álló, a zsidó kultúra szentélyeként ismert Izraeli Nemzeti Könyvtár örömmel és büszkeséggel jelentette be a Nemzetközi Judaika Kurátorok immár ötödik konferenciájának megrendezését. Az együttműködés és közösségépítés szellemében otthont adó könyvtár szakmai előadásai mellett az országba érkező résztvevők személyes tapasztalataikat

és érzelmeiket is megosztották az érdeklődőkkel. A Klau Könyvtár (cincinnati) judaika kurátora, *Avigaille Bacon* különösen most, az októberi támadások és a nyomában világszerte rohamosan terjedő antiszemitizmus ellenszereként a kulturális összetartozást tartja kiemelten fontosnak. A háború miatt sokkal visszafogottabb izraeli hétköznapi élethez képest örömmel tapasztalta, hogy a Nemzeti Könyvtár tele van érdeklődőkkel, talán azért is, mivel a különleges spirituális szentély hangulatát keltő épületben zajló kulturális események kizárják a kinti háborús félelmeket, az ide látogatók pedig érezhetik, hogy a zsidó narratíva aktív részeivé válnak.

A konferencián bemutatták a legmodernebb technológiákat, beleértve a mesterséges intelligenciát, elismerték hatékonyságukat. A felszólalók egyetértettek abban, hogy Izrael állam és következképpen a Nemzeti Könyvtár létezésének köszönhetően a zsidó archívumok és dokumentumok ma sokkal kevésbé vannak veszélyben mint korábbi történelmi korokban. Ugyanakkor az ukrán háború, illetve az október hetedikéi méyszárlásokat követő pusztítások miatt ismét fel-

Or Ben-Melech, Suzanna Papian/Hazvi

erősödtek az iratok pusztulásával kapcsolatos félelmek [Prof. David Fishman].

Az Ősújországhoz vezető út minden fel-lelhető dokumentációjának otthont adó Nemzeti Könyvtár archívumában az első ivrit újság, a HaZvi [a Szarvas] teljes terjedelmében szintén elérhető, vagy akár online formában letölthető. A zsidó nemzet újjáéledését az Erec Jisráélben létrehozott ősi-új közösség megalakulásával összekötő főszerkesztő-alapító, Eliezer Ben-Jehuda a héber nyelv megújítása mellett is elkötelezte magát. A beszélt nyelv reformjához modern szavakat hozott létre, és újságokat adott ki.

Könyvtárnyi irodalmat felölelő szakmai erényei mellett Ben-Jehuda élettörténete önmagában is regénybe illő. Néhány részletét megelevenítve a Kan közszolgálati csatorna izgalmas, történelmi háttérű minisorozattal lepte meg nézőit a nehéz háborús időkben. A sajnálatos módon mindössze hat epizód erejéig terjedő, látványos korabeli keretbe foglalt cselekmény igazi gyöngyszem, egyúttal bevezetés a héber nyelv szépségeibe kezdőknek és haladóknak egyaránt. Emellett külön bónusz azok számára, akik értenek oroszul.

Ben-Jehuda tuberkulózissal küzdő és mégis határtalan energiával teli, karizmatikus személye mellett a cselekmény központjában Fruma áll, aki 1885-ben szüleivel

és két nővérével érkezett Jeruzsálembe. A lázadó elsőszülött lány gondolatai és forradalmár szerelme azonban Odesszában maradtak, ahová eltökélt szándéka rövidesen visszatérni, következésképpen Palesztinában semmi sem kelti fel különösebben az érdeklődését.

Egy elfogott vészjósló levél miatt aggódó édesanyja arra kéri férjét, hogy ismerősüktől - nevezetesen Ben-Jehudától - kérjen munkát lányának. Az alapos héber tudását és törhetetlen önbizalmát egyáltalán nem titkoló Fruma már az első találkozáskor elnyeri a mester bizalmát, aki gépirói állást ajánl neki, mellette pedig a héber betűk szedésének fortélyaiba is bevezeti.

A friss bevándorló család beilleszkedési törekvései, illetve a főszereplő húgainak humoros szerelmi kalandjai ei mellett a történet középpontjában Fruma újságnál vállalt, nem kis veszélyekkel járó munkája áll. Csodálva Ben-Jehuda bátorságát a lány szövetségesévé válik, legfőképpen az ultraortodoxok fanatizmusával szembeni harcában. A konfliktus egy lány meglincselését megelevenítő tudósítás miatt tetőzik. Az újság tartalmát és modern nyelvezetét már korábban is ellenző nyomdatulajdonos azzal fenyegetőzik, hogy bezárátja a lapot. Az esetnek a valósághoz annyi köze van, hogy a jeruzsálemi ultraortodox közösség heves ellenkezése miatt a gazettát egy évre valóban betiltották.

A fiktív történet utolsó epizódjai az újságkészítés közben oknyomozó riporterré váló Fruma kalandjain túl betekintést engednek egy önállóságért harcoló új bevándorló nehézségeibe, egy olyan eleve labilis időszakban, amikor már az is furcsának számított, ha egy fiatal lány kiválóan beszélt a modern héber nyelvet. A HaZvi vetítését a közmédia márciusban kezdte el közvetlenül az esti hírek után.

Hogy a kulturális ajánlatból a kortárs irodalom se maradjon ki, következzen egy különös női sorsokat megelevenítő regény, melynek írója hasonlóképpen különleges.

Azok, akik valamennyire jártasak a helyi közélet rejtelmeiben, bizonyára tudják, hogy Izraelben politikus feleségként írónak, illetve újságírónak lenni nem egyszerű és korántsem hálás feladat. A minden téren legendásnak nevezhető családba érkező Lihi Lapid férje (Jáir Lapid) politikai karrierje miatt végül újságíróként kénytelen volt felfüggeszteni munkáját. A megfelelési kényszer nyomása alatt kétszer is elvetélt. A harmadik próbálkozáskor beiktatott kényszerpihenő idején kezdődött valójában írói munkássága. Autista gyermeket nevelő anyaként, a fogyatékosági jogok aktivistájaként is jól ismerik Izraelben.

A két nyelven debütált Bátor nő [Woman of Valor] után a szintén az Egyesült Államokban idén megjelent legújabb regénye, az Önállóan [On Her Own] megírása - saját elmondása szerint - a kora reggeli órákban jelentkező álmatlansági rohamok ellenszere.

A regény hősnőinek története napjainkban játszódik. Két világban élő család peszách előestéje és Izrael függetlenségi ünnepe között zajló párhuzamos története egy váratlan fordulat révén fonódik össze. Az eredetileg héberül íródott regény egy fiatal orosz bevándorló tinédzser, Nina története, aki - látván édesanyja reménytelen küzdelmét a szegénységgel - az első adandó alkalommal megszökik az otthont adó kisvárosból, ráadásul egy luxus életet kínáló idősebb férfival. Nem sokkal később gyilkosságba, és a maffia hálójába keveredve bujkálni kényszerül egy tel-avivi lakás lépcsőházában, amikor a házban lakó idős nő váratlanul összetéveszti unokájával, akit azóta nem látott, hogy családjával

Amerikába költözött. A demenciában szenvedő Karmella zarvarát kihasználva Nina belemegy a váratlanul adódott cserébe. A több szalon futó cselekmény során, a függetlenség napjához közeledve a fiatal és az idős nő közötti kezdeti rideg távolságtartás folyamatosan változik át gondoskodó szeretetté. A lebukás fenyegető veszélye ellenére Nina kitartóan igyekszik a rossz állapotban lévő házat tisztán tartani, miközben a saját életében is rendet kellene tennie. Az évekkel korábban elesett fiát és régen elhunyt férjét is gyászoló Carmella pedig lassan felismeri betegségének jeleit. Egyre inkább halványuló emlékeihez görcsösen ragaszkodva amiatt retteg, hogy nem fognak eljönni a függetlenség napi ünnepre, és végleg elfelejti őket.

Az író korábbi nyilatkozatai szerint a komor pszichológiai vonalvezetés legfontosabb karaktere az elesett fiát gyászoló anya. Az idő múlásával számára még inkább aktuálissá vált a halott katonákat gyászoló családok fájdalma, akik évtizedek múlva sem lesznek képesek boldogan ünnepelni, még egy olyan örömteli napon sem, mint amilyen Jom Háácmáut. Az angol nyelvű kiadás az író reményei szerint az Izraelen kívül élők számára is segít megérteni azt a múlhatatlan gyászt, amit az ország megalapítása óta annak létezéséért küzdő katonák elvesztése jelent.

Nagy Gabi/Tel Aviv

A Káli-medence zsidósága

(1743–1944)

A Pesti Sólet olvasói lassan már hozzászokhattak, hogy ezen a hasábokon rendszeresen beszámolok nyugdíjas éveim kedvenc lakhelyének, Monoszlónak és környékének valamiképp a zsidóságot, a zsidókat is érintő múltjáról. Ez tulajdonképpen szóbeli emlékmű, amely önmagában nemigen létezhet, csak akkor, ha van miről beszámolnom, vagyis, ha a fizikai valóságban is történnek említésre méltó fejlemények.

A jó hír pedig az, hogy folyamatosan történnek. Az öröndetes események Tapolcán kezdődtek, már 2001 előtt, amikor a helyi *Értékmegőrző Egyesület* lelkes tagjai és segítők, a szimpatizánsok és egy helyi építési vállalkozó összefogásával kitisztították és ismét látogathatóvá tették a városi zsidó temetőt, majd pedig emléktáblát avattak az egykori gettó falán a város 1944 késő tavaszán elhurcolt és később meggyilkolt egykori zsidó lakóinak. 2021-ben pedig – részben a helyi túlélők ma már messze költözött leszármazottainak a részvételével, de szintén a Tapolcai Értékmegőrző Egyesület aktivistáinak és *Hangodi László* történésznek és főmuzeológusnak a közbenjárásával a Fő utcán és környékén botlatóköveket helyeztek el *id. Lessner Mór, id. Lessner Mórné Hirschler Franciska, ifj. Lessner Mór, Lessner Adolf, Lessner Adolfné Reisinger Vilma, Berger Vilmos, dr. Frisch József, Frisch Lászlóné Rothauser Hermina és Frisch Imre* nevével, születési dátumával és elhurcolásuk idejével azon emeletes polgárházak kapubejárata elé, amelyekben 1944-ig laktak, és amelyek a mai napig meghatározzák Tapolca belvárosának arculatát.

Két évvel később az én monoszlói házam elé is sikerült két botlatókövet ünnepélyesen elhelyeznünk *Grósz Miksának* és *Grószné Steiner Arankának*, akiket két gyermekükkel együtt innen hurcoltak el a csendőrök a tapolcai gettóba, s így végül a biztos halálba. Ebben helybéli barátaim és a Magyar Zsidó Kulturális Egylet is a segítségemre voltak, s ha a tervünk sikerül, az idén szeretnénk mellé elhelyezni két másik hasonló táblácskát a gyermekeik, Imre és István nevével is.

Mindezek az események és a szomszédos Kővágóörs romos zsinagógájának budapesti vállalkozók és barátaik általi megmentése, a környékbeli zsidó temetők megújulása, a bedőlt síremlékek felállítása, az emlékhelyek látogathatóvá tétele és a kulturális programok együttesen odavezettek, hogy a sok évtizedes hallgatás falát megtörve ma már nemcsak Tapolcán, de a környező falvakban is sorra zajlanak a szervezett vagy spontán megemlékezések, és a ma itt élők csakúgy, mint a fővárosból ide nyaralni járók nyíltabban beszélnek a múltról. Az mindenesetre már senki előtt sem titok, s nem kell róla suttozva, suttogva megemlékezni, hogy valaha, és csaknem háromszáz éven keresztül zsidók is éltek errefelé nem elhanyagolható számban, s itt létük emlékeit nemhogy szégyellnünk nem kell, de esetenként akár büszkén is tekinthetünk rájuk.

Aki talán az utóbbi években-évtizedekben a legtöbbet tette a múlt emlékeinek felidézéséért, életben tartásáért a Balaton-fel-

Volt zsidó ház Kővágóörson

vidéken, az a már sokadszor említett *Hangodi László*, aki fáradhatatlanul tartja a helytörténeti előadásokat Tapolcán és a környező településeken az érdeklődők évről-évre bővülő körében, legyen szó római kori emlékekről, a környékbeli várromokról, a török korabeli harcokról, az 1848-49-es szabadságharc eseményeiről, vagy éppen az 1919-es tapolcai és diszeli pogromokról.

Az előadások egy részét a részben felújított, nagyon csinos tapolcai Ó-zsinagógában vagy a faluházakban összegyűlt érdeklődőknek tartja, s hozzánk, Monoszlóra is rendszeresen eljön, hogy a Hegyestű várromáról vagy a világháborús katonaemlékekről, katonalevelekről, esetleg a római kori villák ásatásairól beszéljen.

Az idén májusban ismét Monoszlón járt, s ezúttal a Balaton-felvidék észak-nyugati részének, vagyis a mi tágabb környékünknek a zsidó vonatkozású emlékeiről beszélt,

Egy rövid kis ismertetésben még csak vázlatosan sem mehetünk végig minden eseményen – talán az a leghelyesebb, ha megpróbálunk, amennyire lehet, csak a mi kis falunkra, a ma már csupán 70-100 fős Monoszlóra és közvetlen környékére fókuszálni. (De a falu a fénykorában sem számlált 600 léleknel többet, egy olyan korszakban, amikor még sok gyermek született, ha nem is mind érték meg a felnőttkort.)

Ami azt illeti, a Balaton-felvidék és annak nyugati fele a török kori harcok, majd a kuruc-labanc csatározások és az azokat követő pestis- és kolerajárvány idején jórészt elnéptelenedett. A békésebb hétköznapi élet eljövételével tehát gondoskodni kellett – mint az ország más

területein is – a térség újra-betelepítéséről.

A betelepítések szervezésében, bátorításában élen jártak a helyi földesurak, mint például a legjelentősebb földterületekkel rendelkező Esterházy család grófi és hercegi ága, akik, maguk is katolikusok lévén, elsősorban a katolikus vallású német ajkú emberek külhonnál való idecsábításában láttak fantáziát. Jellemzően a rajnai frank, sváb dialektust beszélő földművesekről és kézművesekről, iparosokról volt szó. De a térség újranepekedése spontán módon is beindult, részben a fiatal, életerős, új lehetőségeket kereső emberek mozgékonyasága és az itt tapasztalt előnyös letelepedési feltételek szerencsés találkozása nyomán. Itt lehetett nagyon olcsón vagy éppen ingyen telket, kertet, házhelyet kapni, és a dolgozók férfiak, családok több éves adómentességet is élvezhettek.

A németek mellett ekkoriban telepedtek meg itt nagyobb számban horvát katolikus férfiak családjai is, például azoké a végvári vitézeké, akik a harcok csillapodtával itt ragadtak, itt kerestek maguknak megélhetést. E két jelentősebb betelepülő vagy leteleplülő népcsoport mellett kisebb számban megjelentek a 18. század első és második harmadában görögkatolikusok, olasz római katolikusok, és az 1750-es, 60-as évekből találjuk az első feljegyzéseket a cigányság nagyobb számú Balaton-felvidéki megjelenéséről, illetve újra megjelenéséről is (hiszen ők, mint mozgékonyabb népcsoport már korábban is időztek erre felé, csak akkor még nem ragadtak meg huzamosabb ideig).

A tömeges és tervszerű betelepülések mellett spontán, vagyis nem szervezett módon, saját kezdeményezésére érkezik Tapolcára az első zsidó család is, akinek letelepedéséről szinte mindent tudunk: nevüket, családi állapotukat, és meglehetősen pontosan ismerjük leszármaz-

zottaiknak a környék fejlődését is nagyrészt meghatározó életét. Tapolca püspöki mezővárosban ugyanis 1703-ban kér letelepedési engedélyt a Rajna vidékéről, Aachen és Köln környékéről, Düren városából érkezett *Lessner Léb Juda* posztókereskedő a feleségével és a fiával. Az engedélyt meg is kapta, azzal a kikötéssel, hogy túl sok gyereket azért már nem nemzhet. Őket elég hamar követték hitsorsosaik, akiket a túlnépesedett német tartományokból ide csábítottak a kedvező letelepedési és megélhetési körülmények, a szép, bőven termő vidék és a vállalkozás szabadsága, az anyagi gyarapodás lehetősége.

A megélhetési körülmények, a mezőgazdaság és benne a szőlőtermelés, borgazdálkodás lehetősége is közrejátszott abban, hogy Tapolca mellett Kővágóörs volt a Balaton-felvidék és benne a Káli-medence zsidóságának másik letelepedési gócpontja. Ide *Salamon Léb* nevezetű atyámfia érkezett meg először. Az ő letelezéséről az 1743. június 29-én kelt *Conscriptio Judeorum*, vagyis a Mária-Terézia korabeli Zala vármegyei zsidó összeírás emlékezett meg. Eszerint ő egyedülálló volt, nőtlen, kereskedéssel foglalkozott, ágyasa nincs. (Ez utóbbi megjegyzést az indokolja, hogy akkoriban még nemigen csontosodtak meg mifelénk a zsidó családtagok szigorú szabályai, s így előfordulhatott, és elő is fordult, hogy a nem keresztény családfő egy vagy több feleséget, vagy ha összeházasodva nem is mindig voltak, több ágyast tartott, s így alkottak nagycsaládot.) Ugyanebből az összeírásból kiderül az is, hogy Léb mesteren kívül másik zsidó nem íratott össze akkor ezen a tájon, tehát a török kor után valóban ő lehetett az első környékbeli zsidó.

Az ország és benne a Balaton-felvidék lassan ismét prosperálni kezdett. Ennek fokmérője a népesség lassú növekedése, a kirakodóvásárok megszorodása volt. Az sem volt mindegy, hogy a Buda és Zágráb közötti, Veszprémen keresztülhaladó forgalmas katonai és kereskedelmi útvonal is a közelben húzódott. A 18. század közepétől kezdve aztán fellendült a vidék borkereskedelme, legalábbis a korábbi, ebből a szempontból igencsak lankadt harcok időszakok után. A fejlődés Kővágóörsön is nyomot hagyott, s három éven belül a falu zsidó lakossága is megduplázódott, hiszen 1746 őszén már két főre rúgott. És akkor már csak pár évtizedet kellett várni a helyi zsinagóga megépítésére, vagyis az 1770-es években már minimum tíz felnőtt zsidó férfi élt a faluban, amely ettől kezdve legalább 1813-ig, az első tapolcai zsinagóga megalapításáig a Káli-medencei zsidóság szellemi és vallási központja is volt.

Közben a betelepülés, ha aránylag lassú lépésekben is, de folytatódott. Az Egervölgyben is megjelennek az első zsidó közösségek. Ennek ott Kapolcs a központja, Tapolca környékén pedig Diszel. A legtöbb helyen imaházak is berendeztek maguknak, ahová időnként, de évente legalább egyszer rabbit hívtak, a fennmaradó időben társadalmi, közösségi eseményeket tartottak. Természetesen a zsidó kisebbség halottainak is szükségük volt külön temetőre. Ennek helyét mindig a falvak határáról távolabb, aránylag félreeső helyen jelölték ki.

Két-három településen olyan népes és anyagilag is megerősödött zsidó közösség alakult, hogy már zsinagógát és mellette

súlét is létesíthettek. E téren tehát Kővágóörs az 1760-as években épült első zsinagógájával megelőzte a többi Balaton-felvidéki települést, így Tapolcát is, ahol az úgynevezett Ó-zsinagóga csak 1813-ban készült el.

Ebben az időben a közösség első rabbiját és egyszemélyben tanítóját a kővágóörsi zsinagóga melletti épületben szállásolják el, s onnan jár szükség szerint a környékbeli településekre istentiszteletet tartani, esketni, s elvégezni a helyben felmerülő egyéb vallási jellegű kötelezettségeket.

A későbbi idők során a környékbeli falvak szinte mindegyikében megtelepedtek zsidó kereskedők, iparosok, de általában csak kisebb számban, és nem sokféle éltek annyian egy községben, hogy saját vallási vezetőt, rabbist tarthassanak. De azért így is sorra alakulnak meg a kisebb zsidó közösségek Diszelben, Nemesgulácson, Káptalantótiban, Szentbékállán, Kapolcson, és a falvak mai képén még itt-ott ma is látszanak a sziluettjükben megmaradt, a parasztházaktól eltérő egykori zsidóházak, amelyekben áruraktárak, vegyesboltok, vendéglők is helyet kaphattak. (Persze élő zsidó 2024-re erre felé senki sem maradt. Ha néhányan haza is vándorogtak a háború után Auschwitzból vagy a munkaszolgálatból, nem sokáig volt maradásuk, hiszen kiforgatták őket mindenükből, elpusztult a családjuk is, és a kommunizmus sem az a rendszer volt, amelytől boldogulást remélhettek. Budapesti, többnyire vallástalan zsidó származású nyaralótulajdonosok ugyan biztosan ma is vannak elszórtan mindenfelé, hiszen felkapott környék a Balaton-felvidék, de a történelmi és kulturális érdeklődésen túl nemigen köti már őket semmi a környék nyomokban még fellelhető zsidó emlékeihez.)

Ha saját templomot nem is építhettek, saját rabbist nem is tarthattak, imaháza azonban majdnem mindegyik falu zsidó közösségének volt, és saját temetőt is létesítettek mindenfelé szerte a Káli-medencében, még ha többnyire csak kicsit és félreesőt is. (Manapság ezek közül már nem sok maradt fenn, hiszen 1944, a holokauszt után nemigen volt senki, aki őrizhette volna a területet, látogathatta, karbantarthatta volna a lassan elgázosodó temetőket. Csak a rendszerváltás után, lelkes helytörténészek, tanárok, könyvtárosok és a medencébe betelepülő városi értelmiségiek összefogása nyomán, és főleg az utóbbi egy-két évtizedben kezdtek ismét valamennyire formát ölteni a háború óta rendkívül elhanyagolt állapotba került temetők, nem egyszer a Mazsihisz anyagi támogatásával. Tapolca mellett Szentantalfa, Káptalantóti, Balatonederics és ismét csak Kővágóörs említhető, ahol részben szakemberek, részben pedig budapesti gimnazisták, a Lauder és a Scheiber diákjai, tanárai vettek részt ezekben a helyreállítási, tisztogatási munkákban.)

A templomok építése valószínűleg összefügg a zsidók főbb letelepülési gócpontjaival, legalábbis a nyugati Balaton-felvidéken, ahol a kor három mezővárosa Tapolca, Kővágóörs és Köveskál volt, vagyis a kisebb falvakban kevésbé volt szükség főállású iparosokra, kereskedőkre. Így, bár Monoszlónak is volt, szinte minden korban néhány zsidó lakója, boltosa, borkereskedője, akár csak Zánkának, de csupán elenyésző kisebbségben, s imádkozni nekik is Köveskálra vagy Antalfára kellett járniuk. Egy kis zsidó temető azonban meghúzódott a falu határától valamivel távolabb,

s ennek a helyét – Hangodi László útmutatásai nyomán – ismerjük, de a területet mára már benőtte az erdő. (Hogy, hogy nem, még a református templom oldalának támasztott vörös mészkő zsidó temetői sírkő is kézen-közön eltűnt az utóbbi években.)

Ami a történelmi időket illeti, 1846. szeptember 10-én nagy tanácskozásra került sor az aránylag jelentősebb zsidó lakossággal rendelkező Kapolcson. Itt fontos vármegyei tisztviselők gyűltek össze, a iudex judeorum, vagyis a nyugati Balaton-felvidéki zsidó bíró, a zsidó esküdtek, valamint a főszolgabíró meg egy táblabíró. A tanácskozáson a tapolcai járás zsidóságát öt úgynevezett vidékre osztották fel, s eszerint Monoszló például Zánkával együtt a „Hegyen túli” vidék része lett, amelynek központja Antalfa, a mai Szentantalfa lett. Érdekes, hogy a szomszédos Henyét viszont már a Kapolcsi vidékhez sorolták, talán a domborzati adottságok miatt. A vidékek élén egy-egy úgynevezett esküdt állt, vagyis cassir, ami rögtön jelzi az illető legfontosabb funkcióját, vagyis a pénzbeszedést is. Ő gyűjtötte be ugyanis meghatározott időközönként a falu zsidó lakói által fizetett türelmi adót, s az összeget köteles volt haladéktalanul eljuttatni a zsidó bíró asztalára, vagyis a tapolcai vagy a kővágóörsi hivatalba.

A zsidó összeírások, már csak az adóbeszedés zavartalansága miatt is, aránylag szabályosan követték egymást, s ezekből tudható, hogy időben és térben némileg változóan, de a környékbeli falvak többségében nemigen haladta meg a zsidó vallású lakosok száma az 1-5 százalékot, kivéve természetesen Kővágóörsöt, ahol a zsidók szintén kisebbségben, de mégis nagyobb, nyolcvan-száz fős közösségben éltek.

Tardos János

Fotók: Hoffmann György

Emlékforgácsaim

Helén és Teréz I.

Mindketten nagyanyáim ők, de nekem csupán ennyi közös bennük, mert nagyon erősen eltért kettejükkel a kapcsolatom, no meg érzéseim hőfoka is. Mindketten az 1800-as évek vége felé születtek, ám nagy időkülönbséggel távoztak. Teréz 1945-ben, tehát nem sokkal a felszabadulás után meghalt inzulin-hiány miatt, míg Helén tizenhét évvel élte túl. És nagy különbség az is, hogy míg Teréz lényegében közömbös maradt számomra, Helén nagymamám viszont életem, karakterem alakulásának meghatározó része volt – és maradt.

Tandler Teréz budapesti kispolgári család lányaként nevelkedett. Abban az időben, a 20. század elején-közepén, lényegében egészen a világháborúig, mármint a másodikig, ezekben a társadalmi körökben bevett kereset-kiegészítési, sőt, egyes esetekben még fő kereseti forrást is jelentett, hogy a főbérelő egy vagy akár több szobáját is bérbe adta albérlőnek. Tandlerék csak lakásuk egyik, szép, világos szobáját adták ki, méghozzá garantáltan „rendes” bérletnek, egy felvidéki, beregszászi zsidó polgárcsaládnak a budapesti jogi egyetemre járó fiának. Nos, igen, természetesen a Tandler-család is zsidó volt. Az albérlő, Frankl Ignác (ekkor még ez volt a vezetékneve, csak jóval később, már házasemberként tért át

a katolikus vallásra és változtatta nevét Szentgyörgyre), becenevén Náci nagyon jóképű, magas, világító kékszemű, szőkésbarna, hullámos hajú fiú volt. Az Ignác fiú nemcsak nagyon csinos volt, hanem kedves, jó modorú fickó is. És történt, ami történni szokott, a család leánykája meg az ifjú joghallgató egymásba szeretett. Ennek egyre duzzadó jele is támadt, amit nagyon gyors házasság tett elfogadhatóvá. És Náci persze ott hagyta az egyetemet, állást vállalt, lakást béreltek. Feltehetőleg nem is volt túl rossz az állás, hiszen érettségije volt, ami a múlt század első felében még magas tanulmányi szintet jelentett.

„Koraszülötként” jött világra Imre, az elsőszülött -- ő később az én édesapám lett. Szép teljesítmény volt egy koraszülötől az öt kiló feletti súlya, de hát rendben, akkor már tisztes házasság keretén belül látott napvilágot. Nagyon gyorsan, alig másfél év múlva követte Imrét Gyuri, majd, már lassabb tempóban, Ilonka és Tibi. Összesen nyolc gyereket nemzettek, de csak négy maradt életben, nőtt felnőtté. És mindegyik öt kiló feletti súllyal született. Igazán mutatós teljesítménynek számíthatnak ezek a szinte óriási születési testsúlyok. Csakhogy, végül is, ezek okozták Teréz nagyanyám viszonylag korai halálát is, mivel -- ma már jól ismert --, hogy ez a cukorbetegség egyik jelzése lehet. Valóban, Nagymama súlyosan cukorbeteg lett, és 1945-ben, a háború utáni rettenetes éjszakában, nem jutott inzulinhoz.

Szegény Teréz nagyanyám, nem volt szerencsés élete. Míg Ignác nemcsak igen jóképű volt, hanem kedves, vidám, könnyen barátkozó ember is, a felesége aránylag hamar elcsúnyult, talán sosem is lehetett túl szép, és valószínűleg nagyapám részéről a korai szerelmet sokkalta inkább a fiatalság vágyai indokolták, mint a leányka egyéb vonzó tulajdonságai. Az évek előrehaladtával Teréz teste, nyilván a sok szülés következtében is, eltorzult, amellet többnyire kedvetlen, sőt, rosszkedvű aszszonnyá vált. Nem csodálkozom rajta, elég, ha az ember Móricz műveket olvas. A családban a férfi dolgozik, ő hozza a pénzt. Neki, ha kedve van, munka

Pápai Gábor rajza

után még szórakozik, elég, ha csak beül kedvenc kávéházába, ott fecseg a barátaival, dominózik, rosszabb esetben kártyázik. Ezalatt otthon a feleségnek kell beosztani a mindig kevésnek bizonyuló keresetet, küszködni a lompos cseléddel, nevelni a négy gyereket, a mindig rendetlen, örökmozgó, hangos három fiút. És az is megtörténhet – valóban megtörtént –, hogy a kártya miatt, amin ugye, veszteni is lehet, és ez többnyire gyakoribb, mint a nyerés, a férj hozzányúl a cége pénzéhez, abban a reményben, hogy visszafizeti a hiányt, mielőtt még észrevennék. Akkoriban ezt sikkasztásnak hívták, finomkodva. No, jó, Ignácot tüstént kihúzta a bajból a büszke rokonság, a testvérek, unokatestvérek, akik, vele ellentétben, végigjárták az egyetemét, és lett belőlük jól kereső orvos, ügyvéd. Nem csodálkozhatunk, ha ilyenkor a feleség morgóssá válik, retteg a jövőtől, nehogy már megismétlődjen ez az eset, folyton szemrehányásokat tesz, szóval undoknak nyilvánítatik.

Édesanyám is bizony igencsak megneheztelt rá, még halála előtt is felelgette a Nagy Megbántást.. Mi is történt hát? Én voltam szíves igencsak előzetni, vagyis, a megfelelő hónapszámhoz képest bő egy hónappal korábban igyekeztem a világra. Girnye, sápatag kis jószág lehettem, a magam 2000 grammos súlyával, ráadásul fogós szülés-segítséggel. Másodnap bejött Teréz nagymama meglátogatni minket. Meglátott és felkiáltott: Te Edit! De csúnya ez a gyerek! Hát persze, az ő ötlik, vagy annál is súlyosabb gyerekei szépen kitömöttek lehettek, meg könnyebben is jöttek a világra. De azért, lássuk be, emeletes sértés volt ez a megjegyzés egy ifjú anyának. Olyannyira, hogy Édesanyám gyakorta felelgette, még akkor is, amikor a megbántó anyósa már régen halott volt.

Teréz, ez a megkeseredett asszony anyának sem lehetett anyagi. Volt két menyé, Edit, vagyis anyám és Gizi, Gyuri bátyám felesége. Tibi csak sokkal anyja eltávozta után nősült. Edittel csak csendes, távolságtartó viszonyuk volt, vagyis, őt, egy ismert, rendes, nagynevű úri család lányaként, némi közönnyel, elfogadta. Hanem Gizi! Ő bizony idősebb is volt Gyurinál, aki, apjához hasonlóan, igencsak jóképű férfi volt. Keresztény asszonyként meg akarta menteni a férjét, mint „árja párját”. Igen, volt ilyen kifejezés a zsidóüldözések szörnyű végnapjaiban. Ám Nagyanyám nem engedte, még azt is megtiltotta a fiának, hogy együtt maradjon a feleségével. A háború után sokszor összejöttünk Gizi nénivel, nem győzte akkor már halott anyósát szidalmazni, mert Gyuri is elpusztult a munkaszolgálatban.

Teréz a lányával, Ilonkával is elbánt. Apámnak, vagyis Imrének volt egy osztálytársa a Református Gimnáziumban, akivel nagyon jó barátok voltak. Bandi rendkívül okos és szorgos fiú volt, akárcsak apám, Imre, menő jótanuló az osztály élén, pedig „fattyú” volt. Vagyis, a régi történet: a gazdag család fiától megessett az ifjú szobalány. Itt nem történt gyilkosság, mint Édes Anna esetében, a lányt gyorsan férjhez adták és hozományként, a család egyik nagy, modern pesti bérházának házfelügyelője lett az új pár. Sőt, Bandi valódi apja, a később igen tekintélyes műegyetemi professzor biztosította a fiának tanulását is, még főiskolát is végezhetett. Ilonka nagynéném és Bandi Apám révén ismerték

egymást, és, mint a rendes regényekben, egymásba is szerettek. Ám nagyanyám elparancsolta a fiút, hiába próbált meg mindent Imre, hogy anyja változtasson a véleményén. Ignác papa, szokás szerint, passzív kívülálló maradt. Nem, és nem engedett Teréz, sőt hozzákényszerítette lányát egy derék józan postai főtisztviselőhöz, mert kétségtelen, Bandi bizony erősen szerette az italt. Nem lett boldog ez a házasság, bár Tóth, a férj imádta a feleséget, meg a gyerekét is. Alig másfél év volt a különbség köztünk, nagyon szerettük egymást, sokat játszottunk, hancúroztunk, legalább annyit verekedtünk. Fájdalom: két éve már ő is eltávozott. Teréz nagyanyám irántam közömbös volt, unokatestvéremet, Tocsit viszont imádta. De hát mindketten még kis gyerekek voltunk, amikor Nagymamát elragadta az inzulin-hiány, ezért a megkülönböztetés nem okozott törést köztünk.

Mindenképpen Anyám édesanyja volt nekem az igazi, nagyon szeretett, jellemem alakulására is erős hatással bíró Nagymama. Stern Helén jó módú bácskai családba született, három nővére és egyetlen bátyja mellé a legfiatalabbként. Az édesapja sikeres gabona-nagykereskedő volt. Olyan jó módban éltek, hogy széles e vidéken az ő családjuk vett és használt elsőként petróleumlámpát. Messzi környékről jöttek a népek Ókerre, hogy megcsodálják a Stern-család csodálatos, erős fényű, szépséges búrákkal díszített lámpáit. Hanem a jó módnak vége szakadt, mert Stern-dédapám nagy kártyás volt, és persze, mindig csak veszített. Csodálkozom is rajta, elvégre ő nem duhaj dzsentrí, hanem szorgos zsidó kereskedő volt. Végül elúszott a vagyon nagy részével a szép nagy ház is, és a család beköltözött Temesvárra.

Miért éppen ide? Sora volt annak. Jó pár éve a család legidősebb gyereke, Regina szerelmes lett. Ez még nem lett volna baj, de a szerelme, akivel – a családtól megszőkötve – gyorsan össze is házasodott, Kuhn Gusztáv volt. Na és, mi ebben a baj? Hát bizony az, hogy Gusztáv, a daliás katona őrmester, sváb volt és, természetesen, mint ilyen, katolikus. A család tehát gyászolt, mert számukra Regina meghalt. Megtépték a ruhájukat, süvet ültek, ahogy illik. Aki látta a Hegedüs a háztetőn musicalt, még inkább, ha olvasta Ivan Olbracht nagyszerű Átokvölgyét, megismerhetett ilyen gyászt. Hanem a gyász nemsokára átfordult visszatéréssé, merthogy a derék Kuhn egyszer csak eltűnt, valószínűleg elment Amerikába, többé nem is jelentkezett, itt hagyván Reginát és ifjúcska, egy-két éves fiát, Gusztikát. Az elhagyott asszony azonban erős ember volt. Kitanulta a műtős szakmát (egy nő, egy fiatal nő, a 19. század vége felé!), el is helyezkedett a helyi kórházban és rövidesen a város tekintélyes, elismert tagja lett. Mi több, ismét férjhez ment, méghozzá nagyon jól, ez a házasság valóban holtomiglan-holtodiglan tartott. Az új férj, aki adoptálta is a kisfiút, bár a neve megmaradt az apja után, mozdonyvezető volt, sőt, egy idő után, mint szakszervezeti vezető, parlamenti képviselőnek is megválasztották. Az időben, még az 1. világháború előtt, a mozdonyvezető igen tekintélyes szakmának számított, Geistlinger Ferenc is keménykalapos úr volt.

Szentgyörgyi Zsuzsa

Egy lassan eltűnő közösség utolsó pillanatai

Kidőlt tölgyek, szétszórt magvak - A munkácsi zsidóság utolsó fejezete címmel 2023 nyarán jelent meg Horvát Éva fotóinak kötetbe rendezett gyűjteménye Cseh Viktor szövegével Munkács haszid zsidó közösségének minden bizonnyal utolsó generációjáról. A képek keletkezésének körülményeiről, a munkácsi közösségben töltött idő alatt szerzett élményeiről kérdeztük a fotóst, aki személyes történetéből is elárult néhány részletet.

- **Hogyan fedezte fel ezt a viszonylag zárt közösséget mint fotótémát?**

Rékay Miklós néprajzkutatóként az étkezési szokásokat vizsgálta itt, én egy fiatal fotóson, Kiss Ferencen keresztül kerültem vele kapcsolatba. Az, hogy egy kötött tematikához kapcsolódhattam kicsit lazábban, nagyon sokat segített a fotók elkészítése során, Miklós pedig örült, hogy fotók készülnek a témájához, akár kicsit más nézőpontból is, mint az övé. Végül a *Kidőlt tölgyek, szétszórt magvak* szövegét nem ő írta, hanem Cseh Viktor, akinek nagyszerű tanulmánya sokat ad a fotókhoz. Miklósnak meg kellett küzdenie a saját szakmájával is a munka során: mivel a zsidó kultúra könyvalapú, sokan azt állították, hogy nem létezhet zsidó néprajzkutatás, mert a néprajz nagy részben a szóbeli hagyományra épít. Ő ezt mégis végigvitte, és ma már vannak követői, akik nagyon sokat köszönhetnek annak, hogy ő ennyire elszánt volt. Számomra óriási élmény és lehetőség volt ez a projekt. Féner Tamás *...és beszéld el fiaidnak* című könyve után, ráadásul úgy, hogy Féner a mesterem volt, nem mertem volna Magyarországon zsidókat fényképezni. Az a könyv nagyon nagy hatással volt és van rám, fotóművészeti szempontból is, de abból a nézőpontból is csodálatosnak tartom, hogy talán elsőként mutatott be zsidó szokásokat, zsidó

hagyományokat egy szocialista országban, vállalva ennek minden következményét. Munkácson lehetőséget kaptam, hogy ne ugyanazt csináljam, mint Féner, még ha a téma első ránézésre hasonló is. Az én feladatom az volt, hogy emléket állítsak azoknak, akikről már akkor is tudtuk, és ők maguk is tudták, hogy az utolsó képviselői egy lassan eltűnő kultúrának. Ezért is voltak ennyire együttműködők: érezték a saját történelmi jelentőségüket, tudták, hogy fontos, amit csinálunk.

- **Milyen volt Munkács akkoriban, a kilencvenes évek elején?**

Munkácson a XX. század közepéig közép-európai léptékkal mérve is nagyon jelentős zsidó közösség létezett. Egy haszidba hajló, nem tisztán haszid kultúráról beszélünk, amelyet a város lakosainak 30-50 százaléka képviselt. A zsidók a középső városrészben laktak, így az egész város arculatában meghatározó szerepük volt. Mivel magyar zsidónak tartották magukat, a második világháború idején kifejezetten várták a magyarok érkezését; akkor még nem tudták, hogy éppen a magyarok lesznek azok, akik elárulják és elviszik őket. A háború után, aki életben maradt, az többségében visszament Munkácsra. Aztán sokan a Gulágra kerültek, és onnan is volt, aki

Munkácsra tért vissza. Akadtak olyanok is, akik mindkét üldöztetésnek érintettjei voltak, és mégis visszajöttek a városba, ahonnan kétszer is elvitték őket. Amikor én találkoztam velük, addigra egy szinte élehetetlen társadalmi környezet vette körül őket. Semmit nem lehetett kapni, csak szerezni. A piacokon alig volt áru, ez visszaköszön a könyvben szereplő képeken is. Havi két dollárból élt egy család: vagy megoldották ennyiből, vagy mindenüket el kellett adniuk, hogy megoldják valahogy. Engem lenyűgözött, milyen sok nyelven beszélnek: az idősebbek tudtak jiddisül és héberül, és a várost annyiszor foglalták el és kellett átalakulnia, hogy a legtermészetesebb módon beszélt mindenki csehül, szlovákul, magyarul, oroszul és ukránul is. A közösség, amelyet fényképeztem, erősen magyar identitású zsidó közösség volt, így családon belül nagyon sokan jiddisül beszéltek, a zsinagógában, stílusban magyarul, és társadalmi szinten is magyarul kommunikáltak egymás között. Azt tapasztaltam, hogy a saját szegénységüket, magukra maradásukat meglehetősen nagy humorral és találékonysággal kezelték. Egy polgári városi lét után hirtelen ahhoz kellett alkalmazkodniuk, hogy naponta csak meghatározott ideig van vízszolgáltatás, és üresek a boltok. És valahogy mindent

a saját családi szokásaink egy részét mások életében. Sok mindent tartottunk mi is, de anyukám sosem mondta semmire, hogy ezt azért csináljuk, mert zsidók vagyunk; azért csináljuk, mert az úgy jó. Tejet nem eszünk húsossal, mert az nem jó. A nagyszüleim jártak zsinagógába, legalábbis az orosházi nagyszülők jártak, nem teheték volna meg egy kisvárosban, hogy nem járnak. A szüleim barátai is zsidók voltak. Tisztában voltam vele, hogy ki vagyok, de nem voltak vallási gyökereim. Ott, Munkácson ismertem fel, hogy a családi hagyományaink között mi vezethető vissza a zsidó gyökerekhez.

megoldottak: keményített, fehér ágyneműben aludtak, és a szombati vacsora olyan volt, amilyennek lennie kell, a körülmények ellenére is. A közösséget úgy tartották fenn, hogy évekig nem is volt rabbijuk; mégsem engedtek a hagyományok ápolásából.

- **Külön munka lehetett úgy beépülni a közösségbe, hogy a fotókon mindenki a valódi arcát mutassa, mintha ott sem lenne a fényképezőgép.**

Amikor ott voltunk, a családoknál laktunk. Fontos volt, hogy megszokják a jelenlétünket, és valóban azt tudjam fotózni, ahogyan élnek, ne pózoljanak, ne viselkedjenek. És hogy mindent lássak, tapasztaljak a saját bőrömnön is. Lássam a vízhiányt, azt, hogyan szereznek be élelmiszert, hogy megy a szomszédolás, mit gondolnak a saját ünnepeikről és mit gondolnak a mások ünnepeiről. A fényképezőgép mindig nálam volt, és nagyon ügyeltem rá, hogy soha, semmibe ne avatkozzam bele, csak megfigyeljek. Egy vilálat nem tettem arrébb az asztalon, semmihez nem nyúltam soha.

Láttam, mennyire életrevalók: de annak is kellett lenniük, mert évtizedeken át sokkal szigorúbb volt a vallásellenesség, mint Magyarországon. Az egyik asszony elmondta, hogy nagyon sokáig nem gyújtottak pénteken gyertyát, de egy éjjel álmot látott, és álmában számonkérték az Auschwitzban elpusztult rokonai, hogy nem gyújt értük gyertyát. Álmában 13 gyertyát számolt meg, és attól kezdve ennyit gyújtott minden pénteken, eleinte a fürdőszobában, hogy ne lássa senki. A rendszerváltás után kerültek át a gyertyák a nappaliba, a nagy asztalra, én már azt tudtam fényképezni, de a függönyök a biztonság kedvéért akkor is be voltak húzva, hogy ne lássa az utcáról senki.

Számomra, aki egy pesti ateista zsidó családból származom, nagyon érdekes volt felfedezni

- **Ha az ember ennyire beépül egy közösségbe, sok mindennek lehet szemtanúja, aminek mások nem.**

Régen nagyon sok zsinagóga volt Munkácson, de ezeket később bezárták, és másra használták az épületeket. Maradt a stibl, a lakászinagóga. Itt külön szoba volt a férfiak és a nők számára a szertartások alatt. A legtöbb olyan képem, ami férfiakat ábrázol, a két szoba közötti küszöbön állva készült, mivel nőként nem léphettem beljebb, csak a szünetekben. Így sokszor teleobjektívet használtam, ez meghatározta a képek kompozícióját is. A könyv címlapfotója, amely egy imakönyvön fekvő férfikéz, szintén így készült. A teleobjektívnek és az alacsony

fényviszonyoknak köszönhető az a térhatás, hogy szinte be lehet nyúlni a könyvlapok közé. Nagyon kevés volt a világitás, és analóg filmre dolgoztam, ami azt jelentette, hogy az előhívás során is sok hatás érte a képeket. Az utcai képeken nagylátószöveget használtam, ezeken teljesen más a térérzékelés.

Van egy különleges része az anyagnak: fényképeztem halottmosdatást és halottöltötést. Ezt általában tilos fotózni, de nekem kivételesen megengedték. Ehhez kötődik az az élményem is, hogy sikerült megismételnem egy megismételhetetlennek tűnő pillanatot. A szertartást végző férfi előtte részletesen elmondta, mit és hogyan fog csinálni. Miközben beszélt, az összehúzott függöny kicsit szétnyílt, és a résen beszüremkedett egy kis fény, olyan volt, mint egy spotvilágítás. Akkor nem sikerült elkapnom, és a következő két órában ott álltam a teleobjektívvel a kezemben, hátha megismételhetem. Szerencsém lett, és a portré benne van a könyvben is. Ezzel a különleges megvilágítással olyan a beszélő férfi arca, mint egy halotti maszk. A halottmosdatásból végül összesen két kép került a kötetbe, nem akartam túltupírozni a témát, így is valódi különlegességnek számít, hogy születettek ott fényképek.

• **Vannak-e kilátásban mostanában a munkácsihoz hasonló kaliberű, nagyobb projektjei?**

Több téma is forog most a fejemben. Az egyik, hogy a magyarországi vidéki diaszpóra utolsó zsidó közösségeit felkutassam és a szokásaikat megörökíthessem. A másik, hogy megnézzem a munkácsiak utódait, a következő generációkat, hogy ők hogyan élnek, mennyi maradt a gyökereikből, tartják-e a szokásokat. Kétféle módon származtak el Munkácsról emberek. Voltak, akik a holokauszt után már nem tértek vissza, és Amerikában vagy Izraelben kezdtek új életet. Ők zárt közösségekben továbbviszik a haszidizmust: New Yorkban például van Munkács zsinagóga. És voltak olyanok is, akik a 90-es években, a politikai rendszerváltás után alijáztak vagy költöztek az Egyesült Államokba. Én azt gondolom, de ez persze csak elmélet, hogy a könyvben szereplők utódai nemcsak a városuktól, de a vallástól is elszakadtak. De ez persze csak akkor derül ki, ha sikerül majd találkoznom velük.

Kerényi Kata

A képek Horvát Éva albumából valók

A tökéletes hummusz titkai

Bodrogi Fűszeres Eszter konyhai tippjei

Hummuszt készíteni egyfelől nagyon egyszerű, és mindenki tud, másfelől mégis nagyon nehéz elérni azt a minőséget, amit például egy tel-avivi étteremben kapunk.

A hagyományos, autentikusnak mondott hummusz receptek egytől egyig úgy kezdődnek, hogy áztassunk be fél kiló csicseriborsót egy evőkanál szódadikarbónával egy éjszakára, majd másnap főzzük puhára egy óra alatt.

Ezzel tulajdonképpen nincs is semmi baj, bár az egy órás főzés nem kevés energiafogyasztással jár, arról nem is beszélve, hogy nyáron bizony fűti a konyhát. Éppen ezért én mindenképp a kukta használatát javaslom, és mivel az a tapasztalatom, hogy az egy óra kukta nélküli főzés gyakran bizony kevés, ezért kuktával is harminc percet tartok megfelelőnek.

Megjegyzem, hogy fél kiló csicseriborsóból elképesztően sok hummusz lesz a végén, olyan sok, hogy egy négytagú család garantáltan képtelen megenni, kevesebbet viszont egyszerűen nem éri meg főzni, én ezért a konzervet javaslom még akkor is, ha első pillanatra az drágább megoldásnak tűnik.

A konzerv csicseriborsó ugyanis pont megfelelő mennyiség, tökéletesen puhára van főzve, bontatlanul akár éveig is eláll a kamrapolcon, és rengeteg időt spórolhatunk meg vele, arról nem is beszélve, hogy lehetőséget ad a spontán, tervezetlen hummusz-vacsoráknak.

Miután megfőztük a száraz csicseriborsót, vagy kibontottuk a konzervet, szűrjük le, de úgy, hogy a levéből tegyünk félre egy pohárnyit a hígításhoz.

Ezen a ponton sok recept javasolja, hogy a csicserit öntsük egy tiszta konyharuhára és dörzsöljük le vele a héját, vagy ha még jobban ráérünk, akkor egyesével szedegessük le a borsóról azt, ami esetleg

nem esett le róla főzés közben. Ezzel a krémességet segíthetjük, de ha megfelelő, erős turmixunk van otthon, akkor ezt a lépést bátran kispórolhatjuk.

Thina

Thina, esetleg tahini a neve annak a szezám-mag pasztának, ami igazán selymessé teszi a csicseriborsó krémet. A pasztából először mártást kell készíteni, és utána ízesíteni vele a hummuszt. Bár maga a paszta otthon is elkészíthető egy jó kávédaráló segítségével az enyhén megpirított szezám-magból, mégis a kész termék megvásárlását javaslom, az ugyanis garantáltan krémes! Az összes pesti török élelmiszerboltban kapható. Az igazi, autentikus thinát hatalmas malomkövek között őrlik krémesre, de persze az ipari késes aprítók is képesek hasonló állag elérésére.

A thina pasztát ne tároljuk a hűtőben, mert a sűrű, olajos krémnek nem tesz jót a hűtés, viszont szobahőmérsékleten szerencsére hónapokig nem avasodik meg, így bátran mehet a kamrapolcra.

A pasztát először is alaposan fel kell keverni, az állás során ugyanis a sűrű része leülepedik az aljára, az olaj pedig kiül a tetejére, nekünk viszont mindkettőre szükségünk lesz.

1,5 deci pasztához ½ deci vizet, egy jó nagy csipet sót, fél citrom levét, és egy gerezd zúzott fokhagymát keverünk. Készíthetjük villával is, de legjobb, ha botmixerrel csináljuk. Nem kell megijedni, az első pár percben összeáll, besűrűsödik, mintha megkötne, de később selymes és folyékony lesz.

Ez a mennyiség egy konzervnyi csicseriborsóhoz elég.

A legtöbb hummus recept a thina mennyiségében tér el egymástól. Mivel minél több benne a szezám-magpaszta, annál krémesebb, ezért én azt javaslom, hogy legalább a negyede legyen az összes súlynak a thina, de azt se fogjuk megbánni, ha a harmadát ez adja a krémnek.

Néhányan olívaolajat is tesznek a hummuszhoz, de ha elég benne a thina, akkor erre semmi szükség, csak elviszi az ízeket. A tetejére viszont mindenképp locsoljunk egy keveset!

Most tegyük a lecsepegtetett csicserit, a thinát, egy nagy csipet római köményt a turmixba, vagy a késes aprítóba, és adjunk hozzá először egy decit a főzőléből.

A hummusz krémessége az aprítónk erejétől és sebességétől függ, úgyhogy bátran pépesítsük olyan selymesre, amilyenre csak tudjuk. Ha szükséges, adjunk hozzá még folyadékot. Amikor úgy látjuk, hogy ettől jobb már nem lesz, akkor jön az igazi titok: 3 db jégkockát is dobunk az edénybe, és azzal is keverjük, zúzzuk még tovább. Ezt az elsőre meglepő lépést semmiképp ne hagyjuk ki, nagyon sokat javít a hummusz állagán.

Ha gyakran készítünk hummuszt, mindenképp érdemes beruházni egy erős, profi turmixba.

Tálalás:

Kanállal formázzuk a hummuszt egy tányér közepére, és addig forgassuk rajta a kanalat, amíg a közepe üreges nem lesz. Ide önthetünk még a thinából, szórhatunk csicseriborsó szemeket, de tehetünk fetát, padlizsánt vagy akár felszeletelt főtt tojást is.

Mellé pitakenyeret vagy laffát adjunk, és mindenképp kínáljunk hozzá zöldségeket is

Változatok:

A csicseriborsó egy részét cserélhetjük héjában főtt céklára, édesburgonyára vagy sárgarépára, vagy a thinába turmixolhatunk korianderzöldet. Míg az elsőől pink lesz a hummusz, az utolsóól zöld a thina.

Létezik hummusz sárgaborsóból, lencséből és természetesen babból is. Bátran játszhatunk a hozzávalókkal és az arányokkal.

A hummusz szó csicseriborsót jelent arabul, ezért aztán sok helyen állítják, hogy ha nem csak csicseriborsót és thinát tartalmaz a krém, akkor már nem hívhatjuk hummusznak, mi azért nyugodtan használjuk ezt a szót arra, amire csak szeretnénk.

Hummusz ≠ humusz

Ha a csicseriborsókrémre gondolunk, azt hummusznak írjuk, míg a humusz a talaj egyik fontos alkotóeleme: a szerves anyag a talajban, a talajba került növényi (kisebb részben állati) anyagok bomlástermékeiből képződő sötét színű elegy.

Klasszikus hummusz recept:

- 1 doboz 400 grammos csicseriborsó konzerv lecsepegtetve
- 1 dl lé felfogva
- ½ kk római kömény, száraz serpenyőben megpirítva, mozsárban összezúzva
- 1,5 dl thina paszta
- ½ citrom leve
- nagy csipet só
- 1 gerezd zúzott fokhagyma
- ½ dl hideg víz

A díszítéshez:

- csicseriborsó szemek
- olívaolaj
- thina mártás
- pirospaprika

